

Sisekaitseakadeemia
Finantskolledž

Eliisa Malm

**SOTSIAALSETE NORMIDE MÕJU MAKSUMORAALILE
LÄÄNE-VIRUMAA FÜÜSILISTEST ISIKUTEST
ETTEVÕTJATE NÄITEL**

Lõputöö

Juhendaja:
Kerly Randlane, MPA

Tallinn 2016

SISEKAITSEAKADEEMIA LÕPUTÖÖ ANNOTATSIOON

Finantskolledž	Juuni 2016
<p>Töö pealkiri eesti keeles: Sotsiaalsete normide mõju maksumoraalile Lääne- Virumaa füüsilistest isikutest ettevõtjate näitel.</p> <p>Töö pealkiri võõrkeeles: The Influence of Social Norms on Tax Morale, Based on the Self-employed Entrepreneurs in Lääne-Virumaa.</p> <p><i>Lõputöö on kirjutatud eesti keeles ja koosneb 43 leheküljest. Lõputöö kirjutamisel on kasutatud 34 allikat, millele on töös nõuetekohaselt viidatud.</i></p> <p><i>Lõputöö aktuaalsus tuleneb sellest, et MTA on hakatud välja töötama võimalusi, kuidas inimeste vabatahtlikku maksukuulekust tõsta. Sellega seoses soovib amet muuta ühiskonna hoiakuid, et tõsta ettevõtjate motivatsiooni maksta makse ja panna neid vähem varjama oma ettevõtlustulusid.</i></p> <p><i>Probleemiks on see, et liiga vähe pööratakse ühiskonnas tähelepanu maksumoraalile maksukuulekuse tagamisel, mis võib kaasa tuua nii maksuvõlglaste kasvu kui ka tulude varjamise.</i></p> <p><i>Lõputöö eesmärgiks on uurida sotsiaalsete normide mõju maksumoraalile Lääne-Virumaa füüsilistest isikutest ettevõtjate näitel. Lõputöö eesmärgi saavutamiseks on püstitatud järgmised uurimisülesanded:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Anda ülevaade maksukuulekuse mõistest ja mõjuteguritest. 2. Anda ülevaade maksumoraali mõistest ja seda mõjutavatest teguritest. 3. Anda ülevaade sotsiaalsete normide olemusest. 4. Välja selgitada sotsiaalsete normide mõju Lääne- Virumaa füüsilisest isikust ettevõtjate maksude tasumise valmidusele. <p><i>Uurimismeetodina kasutatakse kvalitatiivset uurimismetoodikat, sh viiakse läbi intervjuud, et välja selgitada kuidas mõjutavad sotsiaalsed normid Lääne-Virumaa füüsilistest isikutest ettevõtjate maksude tasumise valmidust. Samuti analüüsitakse statistikat.</i></p> <p><i>Jõuti järeldusele, et sotsiaalsetel normidel on mõju Lääne-Virumaa füüsilistest isikutest ettevõtjate maksumoraalile. Ühiskonnal on suur mõju inimeste hoiakute ja käitumise kujundamisele. Et Lääne-Virumaa FIE-de maksumoraal tõuseks on vaja sanktsioonide kõrval keskenduda inimestele ja tõsta pigem nende maksumoraali, muutes sellega ka terve ühiskonna maksukultuuri. Inimeste hoiakute parandamine tõstab vabatahtlikku maksukuulekust, millel on oluliselt pikem mõju kui seda on sunnitud maksukuulekuse puhul.</i></p>	
Võtmesõnad: maksumoraal, maksukuulekus, sotsiaalsed normid	
Võõrkeelsed võtmesõnad: tax morale, tax compliance, social norms	
Lõputöö seos riiklike arengukavade ja prioriteetidega: Maksu- ja Tolliameti arengukava 2013-2016	
Säilitamise koht: Sisekaitseakadeemia raamatukogu	
Töö autor: <i>Eliisa Malm</i>	
<p>Olen koostanud lõputöö iseseisvalt. Kõik lõputöö koostamisel kasutatud teiste autorite tööd, seisukohad, kirjalikest allikatest ja mujal allikates saadud info on nõuetekohaselt viidatud. Olen nõus oma lõputöö avaldamisega elektroonilises keskkonnas.</p> <p>Allkiri:</p>	
Vastab lõputöö nõuetele	Allkiri:
Juhendaja: Kerly Randlane	
Kaitsmisele lubatud	Allkiri:
Kolledži direktor: Uno Silberg	

SISUKORD

SISSEJUHATUS	4
1. MAKSUMORAAL MAKSUKUULEKUSE MÕJUTEGURINA.....	6
1.1. Maksukuulekus ja selle mõjutegurid	6
1.2. Maksumoraali mõiste, olemus ja seda mõjutavad tegurid.....	13
2. SOTSIAALSETE NORMIDE MÕJU MAKSUMORAALILE.....	20
2.1. Sotsiaalsete normide olemus	20
2.2. Sotsiaalsete normide mõju Lääne-Virumaa füüsilistest isikutest ettevõtjate maksude tasumise valmidusele	28
KOKKUVÕTE	36
SUMMARY	38
VIIDATUD ALLIKATE LOETELU	40
LISA. Intervjuu küsimused FIE-dele.....	43

SISSEJUHATUS

Avaliku sektori kulude katteks ei laeku tihti riigi poolt oodatavaid summasid. Inimesed leiavad kas seaduslikke või ebaseaduslikke mooduseid, kuidas hoiduda maksude tasumisest. Maksukohustusest hoidutakse eelkõige seetõttu, et maksumaksja jaoks puudub maksude tasumisel otsene vastutasu. Maksude tasumise distsipliin on probleemiks paljudele riikidele.

Uuringud on näidanud, et inimesi mõjutab makse maksuma või nendest hoiduma nende sisemine valmisolek, mida väljendatakse terminiga „maksumoraal“. Maksumoraali mõiste näitab seda, milline on inimeste valmisolek ja motivatsioon makse maksta. Antud mõiste selgitab inimeste seisukohti maksude tasumise olulisusest. Inimeste valikuid mõjutavad mitmed tegurid. Tõenäoliselt üheks olulisemateks mõjutajateks on sotsiaalsed normid. Sotsiaalsed normid kujundavad ühiskonna hoiakuid ja seeläbi omavad mõju inimeste mõtetele ja seisukohtadele.

Lõputöö aktuaalsus tuleneb Maksu- ja Tolliameti arengukavast. Maksu- ja Tolliameti (edaspidi MTA) üheks strateegiliseks eesmärgiks on aastateks 2013-2016 tõsta vabatahtlikku maksukuulekust. Et seda teha, on MTA hakanud välja töötama võimalusi, kuidas inimeste vabatahtlikku maksukuulekust tõsta. Selleks soovib amet muuta omavahelist suhtlemist tulemuslikumaks ning muuta ühiskonna hoiakuid, et tõsta ettevõtjate motivatsiooni maksta makse ja panna neid vähem varjama oma ettevõtlustulusid. Sellest tulenevalt on huvipakkuv saada teada, kuidas on strateegia mõjunud Lääne-Virumaa füüsilistest isikutest ettevõtjatele.

Teema uudsus seisneb selles, et senini on analüüsitud peamiselt maksumoraali mõistet ja mõjutegureid üldiselt, mitte aga sotsiaalsete normide mõju maksumoraalile füüsilistest isikutest ettevõtjate näitel. Töö võtab kokku, millised sotsiaalsed normid mõjutavad maksumaksjate maksude tasumise valmidust kõige enam. Töö lisandväärtuseks on kommentaarid Lääne-Virumaa füüsilistest isikutest ettevõtjate (edaspidi FIE) maksumoraali kohta MTA eksperdilt ning endiselt Lääne- Virumaa Ettevõtluse Arendamise Sihtasutuse töötajalt.

Probleemiks on see, et liiga vähe pööratakse ühiskonnas tähelepanu maksumoraalile maksukuulekuse tagamisel, mis võib kaasa tuua nii maksuvõlglaste kasvu kui ka tulude varjamise. Selle tulemusel võib riigil jääda saamata osa avaliku kulude katteks prognoositud summa, mis omakorda võib kaasa tuua avalikule sektorile majandusliku kahju.

Lõputöö eesmärgiks on uurida sotsiaalsete normide mõju maksumoraalile Lääne-Virumaa füüsilistest isikutest ettevõtjate näitel.

Eesmärgi saavutamiseks on töö koostaja püstitanud järgmised uurimisülesanded:

1. Anda ülevaade maksukuulekuse mõistest ja mõjuteguritest.
2. Anda ülevaade maksumoraali mõistest, olemusest ja seda mõjutavatest teguritest.
3. Anda ülevaade sotsiaalsete normide olemusest.
4. Välja selgitada sotsiaalsete normide mõju Lääne-Virumaa füüsilisest isikust ettevõtjate maksude tasumise valmidusele.

Lõputöö eesmärk saavutatakse, kasutades kvalitatiivset uurimismeetodit. Esimeses peatükis antakse ülevaade teooriast ning teine peatükk käsitleb läbiviidavat empiirilist uuringut. Andmete kogumiseks viiakse läbi struktureerimata intervjuud Lääne-Virumaal registreeritud FIE-dega, Maksu- ja Tolliameti ekspordiga ning endise Lääne-Virumaa Ettevõtluse Arendamise Sihtasutuse töötajaga, et välja selgitada kuidas mõjutavad sotsiaalsed normid Lääne-Virumaa füüsilistest isikutest ettevõtjate maksude tasumise valmidust. Samuti analüüsitakse Maksu- ja Tolliameti statistikat.

Lõputöö struktuur tugineb püstitatud uurimisülesannetel ning koosneb kahest peatükist, mis omakorda on jagatud kaheks alapeatükiks. Esimene peatükk on teoreetilise suunitlusega, milles esimeses alapeatükis käsitletakse maksukuulekuse mõistet ning tuuakse välja maksukuulekuse mõjutegurid. Teises alapeatükis antakse ülevaade maksumoraali mõistest ja olemusest ning uuritakse seda mõjutavaid tegureid.

Teise peatüki esimeses alapeatükis antakse ülevaade sotsiaalsete normide mõistest ja olemusest. Teises alapeatükis analüüsitakse sotsiaalsete normide mõju Lääne-Virumaa füüsilistest isikutest ettevõtjate maksude tasumise valmidusele. Läbiviidud uuringu põhjal tehakse järeldused, kuidas sotsiaalsed normid Lääne-Virumaa ettevõtjate maksumoraali mõjutavad.

Lõputöö valmimiseks kasutatakse allikmaterjalidena kehtivaid õigusakte, teadusartikleid, läbiviidud uuringuid ning muid relevantseid allikaid seisuga 31.12.2015.

1. MAKSUMORAAL MAKSUKUULEKUSE MÕJUTEGURINA

1.1. Maksukuulekus ja selle mõjutegurid

Riigi toimimiseks on vaja, et inimesed maksaksid avalike kulude katteks makse. Maksude kogumisel võetakse ära osa inimeste sissetulekutest. Oma tulust loobumine tekitab inimestes tihti pahameelt ning see võib viia maksukohustuse mittetäitmiseni. Et riik saaks toimida ning maksutulud laekuksid riigieelarvesse prognoositud suurustes, on riigi ülesandeks inimeste pahameelt vähendada ning motiveerida neid makse maksma. Maksutulude eduka laekumise aluseks on hea maksukuulekus.

Küsimused maksukuulekuse kohta on sama vanad kui maksud ise. Maksukuulekusega seonduvat on uuritud maksude kehtestamisest alates. (Lillemets, 2009, lk 71) On inimesi, kellel on kõrge maksukuulekus, kuid on ka neid, kes üritavad riiki petta. Kui majandusteadlased ütlevad, et maksudest kõrvalehoidumine on tehniline probleem, siis sotsiaalteadlased ütlevad, et maksudest kõrvalehiilimine on sotsiaalne probleem (Schmölders, 2006, p. 7). Millised on need tegurid, mis panevad inimesi makse õigeaegselt ning kohustatud summades tasuma?

Maksukuulekusele ei ole ühest definitsiooni. Maksukuulekust väljendab see, millises ulatuses täidab maksumaksja (või siis ei täida) maksuseadusi. Näiteks, kas ta deklareerib kõik oma tulud, kas ta tasub makse õigeaegselt jne. Maksukuulekus ei seisne ainult rahaliste kohustuste täitmisel. Laiemas perspektiivis eeldab maksukohustuste täitmine teatud ausust, piisavalt maksualaseid teadmisi ja võimet kasutada neid teadmisi ning ajalist täpsust maksude tasumisel (Palil & Mustapha, 2011).

Maksukuulekuse termini sisulise tõlgenduse järgi jagatakse maksukuulekus kahte suurde kategooriasse: administratiivseks ja tehniliseks. Administratiivse maksukuulekuse all mõistetakse menetlusreeglitest ja tähtpäevadest kinnipidamist, sealhulgas ka maksude õigeaegset tasumist. Seega hõlmab administratiivne maksukuulekus formaalset maksuõigust, kuhu kuuluvad maksumaksja rahalised ja mitterahalised kohustused (registreerimiskohustus, dokumentide säilitamise kohustus, kaasaaitamiskohustus, deklareerimiskohustus, arvestuse pidamise kohustus). (Lillemets, 2009, lk 71)

Tehniline maksukuulekus väljendub maksuseaduste järgimises ja õiges maksuarvestuses ehk materiaalse maksuõiguse järgimises. Just tehnilise maksukuulekuse ning selle majandusliku mõju kaudu on seni püütud maksukuulekust hinnata. Vähem tähelepanu on pööratud administratiivsele maksukuulekusele. (Lillemets, 2009, lk 71)

Maksukuulekuse kujunemisele on aluseks neli põhilist maksukohustust (OECD, 2008):

1. kohustus registreerida ennast õigeaegselt maksukohustuslasena;
2. kohustus esitada maksudeklaratsioonid seadusega määratud tähtajaks;
3. kohustus deklareerida õige maksusumma;
4. kohustus tasuda maksud õigeaegselt.

Loetelu on järjestatud selle järgi, kuidas tekib kohustus. Kui maksumaksja jätab kasvõi ühe neist kohustustest täitmata või teeb seda ebakorrektselt, toob see koheselt kaasa maksude tasumise kohustuse ebakorrektselt täitmise või täitmata jätmise. (Hinno, 2013, lk 9) Mis omakorda viitab mittemaksukuulekale käitumisele.

Lisaks jaotatakse maksukuulekust motivatsiooni alusel kolmeks: pühendunud, alistuv ning loominguline. Pühendunud maksukuulekus tähendab seda, et maksumaksja täidab oma kohustused vabatahtlikult, ilma vastuseisuta (McBarnet, 2002, p. 1). Alistuv maksukuulekus tähendab, et maksumaksja täidab kohustused maksuhalduri tegevuse tulemusena sunnitud (OECD, 2008). Loomingulise maksukuulekuse korral maksumaksja küll täidab kõik oma kohustused, kuid otsib seadustes kõikvõimalikke „auke“, et vähendada oma kohustusi (McBarnet, 2002, p. 1). Jagunemine toimub selle alusel, kuidas maksumaksja oma kohustuste täitmisesse suhtub ning kas ja kuidas ta seda vältida üritab (Hinno, 2013, lk 9).

Pühendunud maksukuulekus võimaldab maksuhalduri minimaalset sekkumist maksumaksja tegevusse maksude kogumisel, kuna maksumaksja täidab oma kohustused vabatahtlikult. Pühendunud maksukuulekus ei tähenda ainult maksuseaduste vormilist järgimist. Maksumaksja nõustub avaliku sektori poolt elluviidava (maksu)poliitikaga ning mõistab maksude tasumise ühiskondlikku vajadust ja käitub vastavalt sellele. (McBarnet, 2002, p. 12)

Alistuva maksukuulekuse puhul on maksumaksjal tugev motivatsioon vähendada tasumisele kuuluvat maksusummat. Seetõttu eeldab see avaliku sektori suuremat sekkumist. Alistuva maksukuulekuse puhul täidab maksukohustuslane oma kohustused maksuhalduri tegevuse

tulemusel sunniga. (McBarnet, 2002, p. 1) Sellisele käitumisele on iseloomulik ebaseaduslikult maksudest kõrvalehoidumine ehk maksupettused.

Loominguline maksukuulekus on sisuliselt vabatahtlik maksukuulekus, mille puhul täidab maksumaksja seadusest tulenevaid nõudeid. Siiski eeldab see maksuhaldurilt alistuvale maksukuulekusele sarnast lähenemist. (McBarnet, 2002, p. 3) Ehk siis maksuhaldur peab otsima maksuseadustest „auke“, et neid „sulgeda“. Avalikule sektorile on pühendunud maksukuulekus kõige ideaalsemaks. (Hinno, 2013, lk 10) Seda just seetõttu, et siis on inimestel suurem motivatsioon järgida maksuseadusi ning väiksem tahe petta.

Maksukuulekus on üks olulisemaid mõisted maksustamise juures. Maksude tasumine on väga oluline riigi toimimiseks ning heaoluks. Mida rohkem maksavad inimesed makse, seda suurem on riigi tulu ning seda kvaliteetsemaid teenuseid suudab riik inimestele pakkuda. See, aga kui maksukuulekad on inimesed ning kui suur on nende motivatsioon makse tasuda, sõltub mitmetest teguritest.

Maksukuulekust mõjutavad majanduslikud tegurid ning mittemajanduslikud tegurid, nagu maksumoraal ja sotsiaalsühholoogilised tegurid. Majanduslikud tegurid on näiteks inimese sissetuleku suurus, maksumäärad, trahvid. Seega, maksukuulekus sõltub paljudest teguritest: majanduslikest, poliitilistest, sotsiaalsetest ja psühholoogilistest. (Randlane, 2015, p. 516) Omavahel koostoimes, kujundavad need tegurid inimese maksukuulekuse.

Et saada täielikku ülevaadet, on isikute maksukäitumise põhjusi uuritud eri aspektidest: poliitilisest, pöörates tähelepanu maksuõiguse keerukusele ja varimajandusele; majanduslikust aspektist, pöörates tähelepanu ratsionaalsele otsustamisele, kontrollimise ja trahvimise võimalikkusele ning maksumäära suurusele. (Lillemets, 2009, lk 71)

Maksudest kõrvalehoidumine on tõsine ja aina suurenev probleem üle kogu maailma. Paljudes riikides on maksukuulekus suurel määral langenud. Just seetõttu ei pöörata viimasel ajal tähelepanu mitte sellele, miks maksude tasumist eirata, vaid küsimusele, miks makse makstakse. (Lillemets, 2009, lk 72)

Kindlasti on ühed olulisemad mõjutegurid mittemajanduslikud tegurid. Erilise tähelepanu all on maksumoraal. Maksumoraal näitab seda, kui tähtsaks peavad maksumaksjad maksude ausat tasumist. On oluline välja tuua, et maksumoraal ja maksukuulekus ei ole sünonüümid.

Maksumoraal on valmisolek makse maksta, samal ajal kui maksukuulekus on see seisund, kus see on juba saavutatud (Kirchler, 2007). Maksumoraal on otsustav tegur maksukuulekuse mõjutajana. Kui maksumoraal on kõrge, on seda ka maksukuulekus. (Torgler, 2007, p 6)

Kui tavaliselt arvatakse, et inimesed teevad maksualased otsused ainult enese arvamusel lähtudes, siis tegelikult see nii ei ole (Braithwaite, 2009, p. 1). Inimene on olemuselt sotsiaalne olevus, kelle hoiakute ja arusaamade kujunemisel on oluline ühiskonna üldine hoiak ehk teiste isikute käitumine. Ühiskonna poolt tunnustatud sotsiaalsed normid ja positiivse sotsiaalse kapitali atmosfäär mõjutavad isiku maksukäitumist ja üldisi arusaamu maksukuulekast käitumisest. Kui ühiskonnas levib sõnum, et maksudest kõrvalehoidumine on tavaline tegevus ehk see on ühiskonna poolt aktsepteeritud, siis indiviidide maksumoraal alaneb. Kui aga ühiskonnale on loomulik makse ausalt maksta, siis üldine maksumoraal tõuseb. (Lillemets, 2009, lk 73)

Inimsuhted mängivad inimeste eludes olulisi rolle. Iga inimese jaoks on oluline kuuluvus. Kuuluda mingisse gruppi tähendab järgida ka sealses grupis olevaid norme ja tavasid. Kui grupp peab oluliseks maksude tasumist siis järgivad seda kõik grupiliikmed, sest mitte keegi ei taha olla välja heidetud. See aga tähendab, et suureneb inimeste maksukuulekus.

Maksude tasumise väärtushinnangu oluline mõjutaja teiste kultuuritegurite seas on religioon ja seotus usuga. Paljud üksikisiku käitumisnormid on mõjutatud religioonist, religioosest kasvatusel ja kuulumisest usuorganisatsioonidesse. Religioon mõjutab inimeste kombeid ja moraalnorme ning võib muuta maksudest kõrvalehoidumise vastumeelseks. (Lillemets, 2007, lk 75)

Maksukuulekuse mõiste eeldab seda, et maksumaksja tasub makse õigeaegselt ning seaduslikult. Paljud kodanikud maksavad makse hoolsalt, kuid samas on ka neid, kes maksudest kõrvale hoiduvad. Enamasti seostatakse mittemaksukuulekat käitumist maksudest kõrvalehoidumisega ebaseaduslike vahenditega ehk maksupettustega. Maksukuulekuse mõiste sisust lähtudes ei ole maksukuulekas see isik, kes jätab täitmata vähemalt ühe maksumaksja põhikohustuse maksuõigussuhtes. (Lillemets, 2009, lk 72).

Maksumaksjal on kaks varianti, kas deklareerida oma tulud ausalt ning maksta nende pealt makse või siis jätta osa tulust deklareerimata (Hinno, 2013, lk 11). On selge, et maksuhaldur ei

suuda kontrollida kõiki maksumaksjaid. Kui maksumaksja jääb teise variandi puhul vahele, osutuvad tema „kulud“ hiljem suuremaks. Seega mõjutab inimese maksukuulekust ka see, kui suur on tõenäosus, et ta kontrolli satub ning tema pettus avastatakse.

Maksudest ei pea hoiduma alati illegaalselt, seda on võimalik teha ka legaalselt. Selleks, et hoiduda legaalselt, tuleb osata näha maksuseadustes olevaid auke ning lünki. Teiseks võimaluseks on ka oma tulu suunata nii ümber, et tegemist oleks legaalselt maksudest kõrvalehoidumisega. Seaduslike ning ebaseaduslike viise võib olla keeruline eristada, kuna maksuseadused on keerulised ning mitmeti mõistetavad.

Allingham ja Sandmo koostatud mudeli kohaselt kaaluvad inimesed enne maksude tasumisest kõrvalehoidumise otsust, millised on petmise kasud ning millised on sellega kaasnevad kulud. Mudel ütleb, et kui avastamise või karistamise tõenäosus on suurem, peaks see aitama kaasa maksudest kõrvalehoidumise vähendamisele. (Allingham & Sandmo, 1972, p. 324)

Leidub alati maksumaksjaid, kes proovivad oma maksukohustusest hoiduda. Vajalik on selliste inimeste hulka vähendada ning suurendada maksukuulekust. Hea maksukuulekuse aluseks on mitmeid tegureid, mida saab mõjutada ka avalik sektor. Et inimesed oleksid maksukuulekad, on vaja, et riigis oleks töötav maksusüsteem. Samuti on oluline, et oleksid hästi toimivad seadused. Tuleks võimalikult palju eemaldada seadusest lünki, mis laseb inimestel legaalselt maksude tasumisest kõrvale hoiduda.

Paljud inimesed tasuvad siiski makse ausalt ja vabatahtlikult. Küsides, miks nad seda teevad, oleks vastus lihtne. Nad teevad seda seetõttu, et kui nad ei järgi seadusest tulenevat kohustust makse tasuda, saavad nad karistada. Sellest võib järeldada seda, et tuleb rohkem inimesi kontrollida ning rakendada sanktsioone. Tegelikuses on aga selle mõju lühiajaline.

Kui inimene ei deklareeri oma tulusid ning ei tasu makse, järgneb karistus, mis on määratud seaduse alusel. Vabatahtlikult aga ei taha keegi karistada saada. Sunnimeetmete rakendamine teeb inimesi ettevaatlikumaks ning paneb rohkem mõtlema tegude tagajärgedele. Sellepärast on sunnimeetme rakendamine üks kergemaid viise, et sundida maksumaksjaid makse maksma (Randlane, 2015, p. 518).

Et maksukuulekust tõsta, on oluline, et inimesed maksaksid makse vabatahtlikult, mitte ei ole oluline vaid nende karistamine. Traditsioonilist maksuinfrastruktuuri, mis koosneb seadustest,

audiitoritest, maksuhalduritest ja karistustest, tuleb muuta nii, et inimesed oleksid motiveeritud makse maksta. (Braithwaite, 2002, p. 42)

Vabatahtlikku maksukuulekust tõsta on palju keerulisem teha. Maksude tasumisel võetakse ära üks osa inimese teenitud sissetulekust. Keegi meist ei taha vabatahtlikult anda osa oma tulust ära. Selleks, et inimesed seda aga teeksid, on vaja neid kuidagimoodi mõjutada. Üheks võimalikuks variandiks, et tõsta vabatahtlikku maksukuulekust, on oluline omada vastastikust usaldavat suhet maksumaksja ja maksuhalduri vahel (Randlane, 2015, p. 519).

Vabatahtlik maksukuulekus väljendub selles, et maksuhaldur suhtub maksumaksjasse lugupidavalt ja sellele vastab maksumaksja ausalt deklareeritud tulude ja makstud maksudega. Maksumoraal sõltub ka teistest teguritest suhtes maksumaksja ja maksuhalduri vahel. Uuringud on näidanud, et maksumaksjasse lugupidavalt suhtudes tõstab see maksude tasumise valmidust, samal ajal kui halvasti suhtudes maksumaksja motivatsioon maksude tasumisest kõrvale hoida suureneb. (Randlane, 2015, p. 519)

Seega on väga oluline, millised on suhted maksumaksjate ja maksuhaldurite vahel. Kui omavahelised suhted on head, motiveerib see maksumaksjaid olema kuulekad. Samuti on oluline, et maksuhaldur on maksumaksja silmis usaldusväärne. Maksuhaldur on lüli riigi ja inimese vahel. Mida paremini teeb oma tööd maksuhaldur, seda suurem on ka inimeste maksukuulekus.

Võib öelda, et riigi, siinkohal ka maksuhalduri ja maksumaksja vahel kehtib omavaheline nii-öelda leping. Et maksumaksja antud lepingut täidaks, peab maksukoguja võtma kasutusele positiivsed meetmed lepingu toetamiseks ning negatiivsed meetmed selleks, et vältida lepingu rikkumist. Usaldusel põhineval lepingu aluseks peab olema veendumus, et mõlemad partnerid käituvad ausalt. Riik peab lootma, et maksumaksja käitub ausalt ning tasub maksukohustusest tulenevalt makse, samal ajal tagades maksumaksja raha otstarbeka ja riigile tulu toova meetodi kasutamise. (Feld & Frey, 2002, p. 91) Kui maksumaksjate raha kasutatakse liialt riigi ametnikke heaolu tagamiseks, väheneb usaldus riigi poliitikasse, millega omakorda kaasneb ka maksukuulekuse langus.

Ühiskondlikus leppes on maksumaksja nõrgem pool. Maksukohustusi ei määrata maksumaksjatele vastavalt nende soovile, mistõttu on maksumaksjatel vähem õigusi

maksukoormuse muutmiseks kui avalikul sektoril. Väiksemad õigused panevad maksumaksjaid muret tundma õigluse pärast. Kui teised maksumaksjad maksavad vähem, aga saavad vastu rohkem, või siis sama palju hüvesid, peetakse maksusüsteemi ebaõiglaseks. Ebaõigluse tajumine võib anda enam makse maksvale maksumaksjale põhjuse maksukohustusest kõrvale hoiduda. (Hinno, 2013, lk 14)

Ühiskondlik lepe võib toimida isegi siis, kui maksumaksja tajub vähesel määral ebaõiglust. Inimene võib seda tunda näiteks siis, kui ta saab karistada. Sellisel juhul aga peavad karistusmeetmed olema põhjendatud ning mitte üleliia karmid. Kui maksumaksja tunnistab maksukohustuse rikkumist, lepib ta ka õiglase karistusega.

Osapoolte huvi ühiskondlikus leppes ei ole ainult rahaline. Omavahelisest mõistvast suhtumisest võivad nii maksumaksjad kui ka avalik sektor. (Hinno, 2013, lk 13) Kui riik kohtleb maksumaksjaid halvasti ning vähemtähtsatena, langeb inimeste maksukuulekus, mis on halvaks variandiks riigile. Samuti, mida vähem raha laekub riigi kassasse, seda vähem saab avalik sektor pakkuda kvaliteetseid teenuseid maksumaksjale.

Isikute maksukäitumine on kultuur, mis muutub väga aeglaselt ning reeglite tõhustamine annab ainult lühiajalise edu. Seega, et mõjutada inimeste maksukuulekust, saab väga palju ära teha riik (Lillemets, 2009, lk 71). Kui inimene ei tunne riigi poolt tugevat survet makse maksta ning teda koheldakse hästi, tekib inimesel motivatsioon ja tahtmine makse maksta. Kui saadakse negatiivse kogemuse osaliseks ning tekib konflikt maksuhalduriga, tahe makse ausalt tasuda alaneb. Ka riiklikud sunnivahendid survestavad inimesi makse maksma, mis võib tekitada neis vastupidise reaktsiooni. Kui maksuhaldur ennetab maksudest kõrvalehoidmist ning leevendab pingeid riigi ja isiku vahel, suureneb inimese maksude tasumise valmidus.

Kokkuvõtvalt väljendab maksukuulekust see, millises ulatuses täidab maksumaksja, või siis ei täida, maksuseadusi. Seega teeb see maksukuulekusest ühe olulisema mõiste maksustamise juures. Maksukuulekust jaotatakse motivatsiooni alusel kolmeks: pühendunud, alistuv ning loominguline maksukuulekus. Pühendunud maksukuulekuse korral täidab maksumaksja maksukohustusi ilma riikliku sunnita ja hea meelega, alistuva puhul on oluline maksuhalduri sund ning loomingulise maksukuulekuse korral täidab maksumaksja küll kõik kohustused, kuid otsib seadusest tulenevaid võimalusi oma kohustusi vähendada. Maksukuulekust mõjutavad mitmed tegurid, nii majanduslikud kui mittemajanduslikud. Palju oleneb inimese sotsiaalsest

taustast, samas mõjutab maksukuulekust ka inimese ja riigi vaheline suhe. Siinkohal on oluline ühiskondlik leping maksuhalduri ja maksumaksja vahel. Kui riigiametnikud teevad oma tööd hästi, omavahelist lepingut ei riku ja suudavad inimesi motiveerida makse ausalt tasuma, tõuseb maksukuulekus. Kui inimesel puudub usaldus riigi vastu, puudub neil ka hea maksukuulekus.

1.2. Maksumoraali mõiste, olemus ja seda mõjutavad tegurid

Riigi toimimiseks on oluline, et riigis oleks hea maksusüsteem. Mida toimivam see süsteem on, seda kõrgem on eeldatavasti ka inimeste maksukuulekus. Maksukuulekuse üheks mõjuteguriks on maksumoraal, mis mõjutab maksumaksjat maksukohustuse täitmisel. Maksukohustuse täitmine sõltub omakorda väga mitmetest asjaoludest – nii majanduslikest kui ka sotsiaalsetest teguritest. Et riik saaks toimida ning et maksutulud laekuksid riigieelarvesse prognoositud suurustes, on riigi ülesandeks motiveerida inimesi makse maksma ning mõjutama antud tegureid nii, et inimeste moraal tõuseks.

Maksumoraal on maksumaksja kohusetunne oma riigi, ühiskonna või kogukonna ees (Nerré, 2001, p. 9). Antud mõiste viitab sellisele olukorrale, kus võrdsetes tingimustes osa inimesi maksavad ausalt makse ning teine osa hoidub maksude tasumise kohustusest (Giachi, 2014, p 74). Erinevat suhtumist võib põhjendada maksumoraali olemasoluga. Kirjanduses on maksumoraali defineeritud kui „moraalne kohustus maksta makse“, või „usk, et kogu ühiskond maksab makse“ (Torgler, 2003, p. 293).

Esimesed tähelepanekud maksumoraali kohta tulid 1930-ndatel Günter Schmoldersilt. See oli küll väike, kuid väga oluline algus. Kõigepealt tõi ta välja selle, et maksumoraal sõltub maksumääradest, kuid ka teistest teguritest nagu näiteks inimeste lojaalsusest ning usaldusest riigi vastu. (Schmolders, 1932) Rohkem hakati uurima maksumoraali 1960-ndatel ja 1970-ndatel Saksamaal. Nendel aastakümnetel viidi läbi palju uuringuid, milles ei vaadeldud maksumoraali traditsioonilisest vaatenurgast. Teadlased nägid maksumoraali kui maksukuulekuse mõjutajat. (Schmolders, 2006, p. 3)

90-ndatel püüdis maksumoraal taas suuremat tähelepanu. Suureks küsimuseks kujunes, et miks nii paljud inimesed maksavad makse, kui trahvimäärad on väikesed ja võimalus sattuda kontrolli on väga väike. Teostatud uuringud näitasid seda, et on suur osa maksumaksjaid, kes on alati

ausad. Neil puudub soodumus petta ning nad ei otsi viise, kuidas maksukohustusest kõrvale hiilida. Mõnedel indiviididel pole ka võimalusi ega teadmisi, et petta. (Torgler, 2007, p. 5)

Moraal on indiviidi karjainstinkt. Ühest küljest mõistavad inimesed maksude tasumise vajadust ning saavad aru sellest, et valitsus on nendest sõltuv. Teisest küljest proovitakse oma maksukohustust minimeerida makse mitte makstes. Maksude ja moraali koosmõju on maksude kogumisel oluline. Kui puudub moraalne kohustus makse maksta, võib riik vaid loota sellele, et tema kodanikud maksavad seadusekuulekalt makse vabatahtlikult isikliku otsuse tagajärjel. (Martinez, 1994, p. 531)

Kui maksumaksja kohtleb moraali valesti ehk ei täida maksuseadustest tulenevaid kohustusi, siis ei ole see tavapäraselt sellepärast, et ta tahab vähem maksta, vaid pigem sellepärast, et hakata vastu valitsusele. Niisiis, kui inimene maksab moraalsest kohustusest makse, siis ta toetab valitsuse poliitikat (Martinez, 1994, p. 525). Sellega näidatakse austust valitsuse vastu ning seda, et ei ole kahju anda omapoolset panust riigi toimimisse.

Inimesed suhtuvad väga erinevalt maksude tasumisse. Osa inimesi maksavad hea meelega riigi kulude katteks makse, teised näevad selles vaid kohustust, mille eest nad midagi vastu ei saa. Siiski maksab enamik inimesi makse ausalt. Küsimusele, miks inimesed makse maksavad ning millised on need tegurid, on otsitud vastuseid juba väga kaugetest aegadest. Inimesi mõjutavad makse maksmata väga erinevad tegurid. Tihti ei pruugi inimene arugi saada, kuidas teatud tegurid neid mõjutavad.

Suures plaanis mõjutavad maksumoraali sisemised ning välimised tegurid. Väliste tegurite all on tegemist poliitiliste teguritega, nagu näiteks usk valitsusse, majanduslikud tegurid. Sisemisteks teguriteks on sotsiaal-psühholoogilised tegurid, nagu näiteks sotsiaalsed normid, inimese vanus, sugu, haridus ja religioon (Randlane, 2015, p. 516).

On välja toodud, et inimeste mõjutamisel tuleks jääda esimestele nn trepiastmetele. Tuleks uurida sellist sammu nagu „valmisoleku samm“ ehk esimest astet, mis tähendab seda, et suhtumine mängib väga olulist rolli. Seega empiirilises analüüsis keskendutakse väärtusele, mis hõlmab endast suhtumist maksudest kõrvalehoidumisele ehk maksumoraali. Korraldati uuring, et teada saada, mis mõjutab maksumoraali kõige enam. Esiteks toodi välja usaldust valitsusse ja demokraatiasse. (Torgler, 2003, p. 294)

Üheks oluliseks teguriks on see, millised on suhted indiviidi ja riigi vahel (kas inimene usaldab riiki või mitte). On kaks omavahel vastandlikku viisi, kuidas panna inimesi makse maksma (Feld & Frey, 2001, p. 2):

1. Kohelda maksumaksjaid lugupidamisega, mis toetab ja pigem tõstab maksumoraali.
2. Autoritaane käitumine õõnestab maksumoraali.

Maksuametnik saab nende kahe äärmuse vahel valida mitmeid variante. Kui maksumaksjaid kontrollitakse negatiivses mõttes ja neid kahtlustatakse petmises, siis see pigem alandab inimeste maksumoraali ning sellisel juhul kaob ka sisemine motivatsioon tegutseda ausa maksumaksjana. (Feld & Frey, 2001, p. 3)

Oluline on ka suhtuda maksumaksjasse lugupidavalt, sest kui maksuhaldur kohtleb maksjaid lugupidavalt, suurendab see usaldust riigi vastu, suurendades samuti valimisaktiivsust. Selle kaudu näitab maksumaksja oma toetust avalikule poliitikale ning annab riigile kindlustunde, et kodanikud on saadavate hüvedega rahul.

On korraldatud erinevaid uuringuid selle kohta, kuidas mõjub maksuhaldurite käitumine kodanikke. Kui näiteks maksuhaldur leiab mingisuguse puuduse maksukohustuslase maksude tasumise juures (näiteks leitakse, et maksja on liiga vähe maksnud), siis on mitu võimalust, kuidas maksumaksjaga ühendust võtta. Esimene variant on helistada ja kutsuda ta maksuametisse kohale, teine võimalus on helistada ja seletada olukorda, kolmas variant on saata kiri, kas siis e-mail või posti teel. Kui maksuhaldur kutsub maksumaksja enda juurde vestlusele, seletades tema puudused ja näidates välja heatahtlikkust ning pakkudes omapoolset abi, suurendab see inimeste kohusetunnet ning samamoodi ka motivatsiooni makse õiglaselt tasuda. (Feld & Frey, 2002, p. 93)

Kuid tavaliselt on ikka nii, et riik pöörab suuremat tähelepanu nendele gruppidele, kes toovad suurema osa tuludest riigi rahakotti (näiteks suuremad ettevõtjad), jättes tähelepanuta üksikisikud ning eriti need, kes on poliitiliselt ning majanduslikult maha jäänud enamikule inimkonnale. Kuna riik neile suurt tähelepanu ei pööra, tunnevad nad end kõrvale jäävat riigi tegevusest ning arengust. See paneb inimesi tundma, et neid koheldakse ebaõiglaselt, mis toob endaga kaasa madala maksumoraali. Seetõttu peaks riik pöörama tähelepanu ka väiksematele huvigruppidele.

Üks olulisemaid näitajaid on ka maksumaksjate rahulolu valitsusega. Positiivsed teod võivad tõsta maksumaksjate head hoiakut valitsuse suhtes. Kui valitsus käitub usaldusväärset, võivad maksumaksjad hakata rohkem makse tasuma. Teisest küljest, ebaõiglus suurendab ajendit tegutseda maksuseaduse vastu. See võib tähendada seda, et usaldus on oluline stiimul, mis mõjutab kodanikke pühendumist kuulekusele. Sellest saab järeldada seda, et mida rohkem maksumaksjad usaldavad valitsust, seda suurem on ka maksumoraal. (Torgler, 2003, p. 294)

Oluline osa on ka riigi majandusel. Mida paremini läheb riigi majandusel, seda kõrgem on inimeste maksumoraal. Kui aga riigi majandus läheb järjest halvemini, satuvad ettevõtted raskustesse ning paljud inimesed kaotavad töö või osa oma palgast. Näiteks kaovad preemiad või lisasissetulekud. See mõjutab kohe isikute maksukäitumist.

Kui inimese sissetulekud vähenevad, ei olda antud olukorraga rahul. Seejärel hakatakse mõtlema sellele, kuidas oma sissetulekut suurendada. Kui riigis majandus ei elavne ning ettevõtetel ei ole pakkuda tööd suurema palga eest ei ole, otsitakse alternatiive. Sellega elavneb varimajandus. Üheks võimalikuks variandiks on näiteks ümbrikupalga saamine seadusliku palga asemel. Teiseks variandiks on teenuse või toote pakkumine, kuid selle mitte-maksustamine. Sellega aga näidatakse välja, et ei austata oma riiki ning üritatakse riigi poliitikale vastu hakata (Torgler & Schneider, 2007, p. 9). Mida madalam on maksumoraal, seda rohkem suureneb ka varimajanduse maht.

Teadlased on välja toonud, et sotsiaalsed normid mõjutavad maksumoraali. Suhtlemine koos võimalusega arutleda maksude tasumise teemadel suurendab maksukohustuse täitmist. Arutelu annab võimaluse selgitada plusse ja miinuseid, mis kaasnevad maksukohustuse täitmisega, mis omakorda suurendab grupiliikmete koostööd. Samamoodi näitavad avalikud eksperimendid, et kommunikatsioon mõjutab koostööd positiivselt. (Torgler, 2003, p. 292)

Teadlased on palju kritiseerinud seda, et väga vähe pööratakse tähelepanu sotsiaalsetele normidele kui maksumoraali mõjutajatele. Kui üks käitub nii, nagu on sotsiaalselt aktsepteeritud, siis ka teine indiviid hakkab käituma vastavalt. Üksikisikud maksavad nii kaua makse, kui nad usuvad, et see on sotsiaalne norm. (Torgler, 2003, p. 292)

Väidetakse, et sotsiaalseid norme võib vaadelda kui alternatiivi õiguskaitsele ehk seadustele. Kui inimene rikub sotsiaalsed norme, järgneb sellele sisemine sanktsioon (süütunne, kahetsus)

või välised sanktsioonid nagu näiteks kuulujutud ja välja arvamine seltskonnast. Posner väidab, et tõhus ei ole riigi määratud karistus, vaid just see karistus, mis tuleneb teiste maksumaksjate poolt. (Torgler, 2003, p. 292)

Sotsiaalsetel normidel ning maksumoraalil on ka seos religiooniga. Aastate jooksul on läbi viidud erinevaid uuringuid, milles on jõutud tulemusele, et religioossus tõstab maksumoraali. Religioossust on analüüsitud erinevate mõõtmete abil, nagu näiteks kirikus käimine, usuline haridus, kui aktiivne kiriku liige inimene on, usk ja austus kirikusse jne. Nende erinevate tegurite analüüs aitab selgitada, kuidas religioossus mõjutab maksumoraali. (Torgler, 2006, p. 82)

Usuorganisatsioonid pakuvad ühiskonnale moraalset tuge. Samuti suunab religioon inimestel tegutsema põhiseadust järgides ning on justkui „üleloomulik politsei“. Religioossus omab funktsiooni, mis suunab inimesi elama säästlikult ning lihtsustama tegevusi ja käitumist. Kirik annab inimestele turvatunde, et võidelda ebakindlusega. Religioossus paneb paika need mõtted ja harjumused, mis on ühised kõigile indiviididele. Religioossus omab tõde, mis on õige ning mis on vale. Seetõttu omab religioon suurt mõju inimestele. Usk millessegi võib takistada ebaseaduslikku käitumist, sest see on sanktsioonide süsteem, mis teeb oma seadusi ning toetab sotsiaalseid väärtusi. Empiirilised uuringud on näidanud, et nendes riikides, kus on palju usklikke, on märkimisväärselt vähem kuritegevust ning vägivalda. Kui inimene kuulub mõnda kogukonda ning käitub kogukonna reeglite vastu, esineb tal rohkem süütunnet ning kahetsust. Seejuures inimene mõistab, et ta on käitunud halvasti ning on rikkunud sotsiaalseid norme. Seega kui kohustusest maksta riigile makse saab sotsiaalne norm, tunneb inimene, kes seda normi ei täida, ennast süüdi. Uuringute käigus on selgeks tehtud see, et paljud inimesed hindavad sisemisi sanktsioone, nagu näiteks depressioon, kurbus, süütunne jne isegi hullemaks ning pikemaajalisemaks, kui seda on seaduslikud karistusmeetmed. (Torgler, 2006, p. 88)

Kirikus käimine võtab aega ja nõuab pühendumist. Kirik on tootja ja ideoloogiate turustaja. Kui inimesed usuvad, et kirik on õiglane ja väärikas institutsioon, siis selle tagajärjel on inimesed nõus rohkem toetama ja järgima samu norme, mida kirik toetab. Usk kirikusse võib tugevasti mõjutada indiviidide suhtumist ja uskumist normidesse.

Et teada saada, kellel on kõrgem maksumoraal ning kellel vastupidiselt madal, on ajaloo vältel viidud läbi erinevaid uuringuid. OECD hinnangul omab kõige suuremat mõju maksumoraalile

see, kas inimesed toetavad demokraatiat või mitte. Kui ühiskond arvab, et demokraatia on parim valitsusviis ning nad on riigi toimimisega rahul, on nende petmine vähetõenäoline. Samuti on väga oluline, milline on suhtumine valitsusse. Kui inimesed usaldavad valitsust ning on rahul nende selle poliitikaga ja otsustega, on inimeste maksumoraal kõrgem. Kui aga ühiskond ei ole rahul valitsuse tööga, on moraal madal. Näiteks tõi OECD uuring välja, et Aafrikas usaldatakse kõige vähem valitsust ning samuti on seal ka kõige madalam maksumoraal. (OECD, 2008)

Kui aga analüüsida üksikisiku tasandil, siis selgus, et meestel on madalam maksumoraal kui naistel. Teisel kohal maksumoraali mõjutavatest teguritest oli vanus. Vanuse kasvades moraal kasvab. Abielus inimesed on rohkem maksukuulekad, sest nad on pühendunud sotsiaalsetele ühendustele. (OECD, 2008)

Mida haritum on inimene, seda kõrgem on ka tema maksumoraal. Kui ta on haritud, teab inimene rohkem maksuseadusi ning hüvesid, mida maksude tasumine talle annab. Kuid ei saa tähelepanuta jätta neid inimesi, kellel on madal haridustase, kuid kes teavad maksudest palju, kuna nad on selle kohta teadmisi omandanud. On veel välja toodud, et kõrgemalt haritud inimesed on teadlikud, mida maksude tasumine neile vastu annab. Teiselt poolt näitavad erinevad uuringud, et vähem haritud maksumaksjatel on väiksem juurdepääs maksukuulekuse kohta käivale informatsioonile ning nad on vähem informeeritud maksude määradest ning tihti vajavad rohkem abi. Samuti võivad haritud inimesed olla vähem maksukuulekad seetõttu, et nad on teadlikumad, kuidas maksude tasumisest kõrvale hoiduda. Uuringute tulemused näitavad, et inimesed vanuses 30-64 on tavaliselt kõrgema maksumoraaliga kui nooremad inimesed vanuses 16-19. Samuti on naistel üldjuhul kõrgem maksumoraal, kui seda on meestel. (Torgler, 2006, p. 103)

Finantsiline rahulolu omab positiivset mõju, kõrgem sissetulek aga negatiivset mõju maksumoraalile. Õpilastel on aga oluliselt madalam maksumoraal, kui seda on tööjõus inimestel. Usaldus valitsusse ning uhkus omavad märkimisväärselt positiivset mõju maksumoraalile. Samuti on leitud uuringutes, et kirikusse kuulumine omab positiivset mõju maksumoraalile. See näitab seda, et ei ole võimalik samal ajal mitte maksta makse ning kuuluda mõnda usku. (Torgler, 2003, p. 295)

Kokkuvõtvalt on maksumoraal inimese motivatsioon makse maksta ning ka maksumaksja kohusetunne oma riigi, ühiskonna või kogukonna ees. Maksumoraali mõjutavad nii sisemised

kui ka välimised tegurid. Välised tegurid on näiteks usaldus valitsusse ja majanduslikud tegurid (inimese sissetulek). Sisemised tegurid on inimese vanus, sugu, haridus ja ka sotsiaalsed normid. Inimesed suhtuvad väga erinevalt maksude tasumisse. Osa maksumaksjaid täidavad seadusest tulenevat kohustust ausalt, samas üritavad teised leida viise, kuidas oma maksukohustust minimeerida. Mida kõrgem on inimeste maksumoraal, seda rohkem laekub riigi kassasse maksutulu. Maksumoraali mõjutavad mitmed tegurid, milleks olulisemateks on suhted riigi ja inimese vahel, religioon, kultuur, majandus ning ka sotsiaalsed normid. Nende omavahelisel koosmõjul tekib riigis maksukultuur ning kujuneb välja inimese maksumoraal.

2. SOTSIAALSETE NORMIDE MÕJU MAKSUMORAALILE

2.1. Sotsiaalsete normide olemus

Inimtegevuse käigus on läbi aegade välja kujunenud erinevad normid, nagu näiteks tavad, tõekspidamised, uskumused ja traditsioonid. Selle tulemusel tekib inimestel ettekujutus sellest, mis on hea ning õige ja vastupidi, mis halb ning vale. Inimesed soovivad kuuluda gruppi ning seejuures saada ka oma tegevuses teiste heakskiitu, proovides käituda nii, nagu ühiskonna meelest on õige. Seetõttu mõjutab üksikisikute otsustusprotsessi tugevasti inimeste omavaheline suhtlemine. Vastastikusel suhtlemisel jagatakse oma emotsioone ja mõtteid. Seeläbi mõjutatakse ka üksteise hoiakuid ja käitumist.

Ühiskond on keeruline süsteem, mille moodustavad paljud iniviidid. Selles süsteemis oleks võimatu orienteeruda ilma üldaktsepteeritavate käitumisnormideta (Kaugia, 2002, lk 69). Normid aitavad lahendada indiviidide ja kollektiivide vahelisi probleeme, et saavutada kahepoolne heaolu. Tihti nimetatakse neid norme ka nähtamatuks käeks (tuntud kui majandusteadlase Smithi nähtamatut kätt turgutamaks majandust) (Anomaly & Brennan, 2014, p. 266).

Inimese käitumist ühiskonnas reguleerivad suuresti sotsiaalsed normid. Need peegeldavad tüüpilisi suhteid ja sidemeid, mis on iseloomulikud mingi sotsiaalse rühma liikmete enamikule või kogu ühiskonnale. Sotsiaalset käitumisnormi tuleb vaadelda ühiskonna struktuuri osana (Kaugia, 2002, lk 69). Siiski tuleb silmas pidada, et ühiskonnas on väga palju erinevaid käitumisreegleid ning mõned neist on omased vaid teatud ühiskonnale, kultuurile ja rahvale. (Lorvi, 2013, lk 7)

Schmölders jagas sotsiaalsed normid kolme rühma: individuaalsed, sotsiaalsel ehk grupi tasandil ning riiklikul tasandil. Individuaalsel tasandil reguleeritakse seda, kuidas inimene peab käituma. Grupi tasandil reguleerivad normid seda, kuidas on õige lähikondlaste ning tuttavatega suhelda ning mis on õige ning mis väär, riiklikul tasandil tekivad aga kultuurilised normid, mis tihti saavad seadusteks. (Schmölders, 2006, p 8)

Laiemalt võib sotsiaalsed normid jagada kahte rühma: õigusvälisteks normideks ja õigusnormideks. Suvalise (kas õiguse või õigusvälise) sotsiaalse normi puhul on tähtis, et see hakkab ühiskonnas või mingis sotsiaalses rühmas kehtima siis, kui ühiskonna või rühma liikmed seda järgivad ning norm pälvib antud sotsiaalse keskkonna heakskiidu ja normi eiramine toob kaasa hukkamõistva reaktsiooni. (Kaugia, 2002, lk 69)

Kõige üldisemalt võib õigusnorme määratleda kui riigi poolt kehtestatud ja kaitstud käitumisreeglid, mis annavad ühiskondlikes suhetes osalejatele juriidilised õigused ja panevad neile juriidilised kohustused. Õigusnormide täitmine garanteeritakse riigi käsutuses olevate sunnivahenditega. (Kaugia, 2006, lk 32) Õigusvälisteks normideks on tava-, moraal-, korporatsiooni-, religiooninormid jt. (Lorvi, 2013, lk 14). Õigusvälised normid (eriti moraal ja tava) on tunnustatud vaieldamatult õiguse baasväärtusteks. Samal ajal on õigusvälised normid koostoimes õigusnormidega sotsiaalseteks normideks, mida hinnatakse sotsiaalse korra alusena ja mille kohaselt inimestevahelised suhted peavad ühiskonnas toimima. (Kaugia, 2009, lk 105)

Igasuguse sotsiaalse normi tähtsamad tunnused on (Kaugia, 2002, lk 69):

1. kasulikkus (ühiskondlik vajadus);
2. kohustuslikkus;
3. realiseerumine inimeste käitumises.

Nii õigusvälised normid kui ka õigusnormid on kohustusliku iseloomuga. Kõik sotsiaalsed normid on omavahel seotud, kujutades endast sotsiaalset korda, sest nad reguleerivad inimestevahelisi suhteid. Õigus ei ole aga esimene sotsiaalne kord. Õiguse eelastmed objektiivses tähenduses on moraal ja tava. Nagu õigusnormid nii ka moraal- ja tavanormid (kui tüüpilised sotsiaalsed normid) on üldise iseloomuga ja üldkohustuslikud. Niisiis tulenevad seadused moraalnormidest, algupäraselt on kogu õigus tavaõigus. Õigus seaduste kujul on tsivilisatsiooni hilisem nähtus, see eeldab kõikide sotsiaalsete normide ratsionaalset mõistmist (Kaugia, 2002, lk 70).

Sotsiaalsetele normidele on iseloomulikud kuus järgmist põhitunnust (Liventaal, 2000):

1. käitumist motiveeriv toime – sotsiaalne norm reguleerib inimeste toiminguid ning järelikult on käitumiseeskiri (sotsiaalne kohustus) üks faktoreid, mis mõjutab inimeste

tahet, motiveerib mitmete valikuvõimaluste hulgast toimina just normis prognoositud reegli kohaselt;

2. kohustus – inimene allutab oma tahtelist käitumise normi eeskirjale, kusjuures sotsiaalse normi autoriteeti võib tingida kolm välist põhjust: kas austus, jõud või võim, mida valdab normiandja;
3. realiseerimise viis – kui sotsiaalse normi autoriteeti võib tingida austus, jõud või võim, siis tuleneb sellest ka kaks normi realiseerimise viisi: sotsiaalne kohustus täidetakse kas vabatahtlikult või sotsiaalse surve ehk sunni mõjul (nt hukkamõist; varalisest või mittevaralisest hüvest ilmajätmine jt);
4. eesmärk – sotsiaalse normi eesmärgiks on saavutada kehtestatud reegli või malliga prognoositud käitumine;
5. abstraktsus – sotsiaalne norm reguleerib tüüpilisi juhtusid, ta tugineb korduvate samatuübiliste olustike üldistustele;
6. kehtivus aegruumis – sotsiaalsete normide teke, muutumine ja kadumine on pidev aegruumis toimiv protsess, kuid samas kehtivad nad püsivalt mingil kindlal ajavahemikul kindlas ruumis ja isikute ringi suhtes – üksiku käitumisakti ühekordsel reguleerimisel ei ole sotsiaalse normi tähendust.

Sotsiaalsetel normidel on neli põhilist funktsiooni, mida nad täidavad. Esiteks on tal reguleeriv funktsioon, mis seisneb sotsiaalse grupi, kihi või ühiskonna käitumise suunamises soovitud suunas. Teiseks koordineeriv- koordineeriv funktsioon seisneb käitumise ühtlustamises: sotsiaalsed normid kooskõlastavad inimeste käitumist ning suurendavad käitumise prognoositavust. Kolmandaks stabiliseeriv- stabiliseeriv funktsioon seisneb sotsiaalsete normide poolt huvide konflikti võimaluste vähendamises ning positiivsete väärtuste ja käitumismallide kinnistamises. Ja viimaseks funktsiooniks on see, et ta on sotsialiseeriv- sotsialiseeriv funktsioon seisneb sotsiaalsete normide mõjusfääri sattunud isiku integreerimises vastavasse sotsiaalsesse gruppi või kihti. (Liventaal, 2000)

Sotsiaalsete normide vanimad tuntud liigid on tava- ja moraalinormid, kuid sotsiaalsed normid on ka korporatiivsed, usundi- ning õigusnormid. Seega saaksime sotsiaalsete normide liikide kataloogi järgmiselt (Liventaal, 2000):

1. tavanormid;
2. moraalinormid;

3. korporatiivsed normid;
4. õigusnormid.

Tava ja moraal kujunesid välja pikaajalise inimekäitumise tulemusena. See inimekäitumine, mida me nimetame „tavakäitumiseks“, peab olema inimesele kujunenud harjumuspäraseks käitumiseks. Moraal ja tava on õiguse eelastmed objektiivses tähenduses. Just moraal ja tava olid sotsiaalseteks harjumusteks juba enne õigust. Moraal ja tava olid sotsiaalseteks harjumusteks, mis korraldasid inimekäitumist. Moraal ja tava kergendasid ja väärtustasid ühiskondlikku elu. (Lorvi, 2013, lk 14)

Tavanormid (tavad) on ajalooliselt stiihiliselt kujunenud pärimuslikud käitumisreeglid, mis reguleerivad inimeste käitumist teatud eluvaldkondades ning juhtudel. Kui õigusnormid kehtestab riik, siis tava kui õigusvälised normid kujunevad ning “elavad” inimese teadvuses. Tavanorme antakse edasi suuliselt või eeskuju najal, reeglina ei oma nad kirjalikku vormi ega ole süsteemsed. Tavanormid on teadaolevalt vanimad sotsiaalsed normid, neid on nimetatud ka õiguse üheks eelastmeks. Tavanormid hõlmavad vaid seda isikute ringi, kes neid tunnustab ja täidab. (Liventaal, 2000)

Moraalinormid esinevad ühiskondlikus teadvuses ja seetõttu ei ole nad selgepiirilised. Nad tekivad, arenevad ja hääbuvad suhtelisel iseseisvalt. (Lorvi, 2013, lk 15) Moraalinormist, nagu ka kõigist teistest normidest, juhindub inimene oma käitumisel ning otsuste langetamisel. Moraalinorm peegeldab seda, millised on inimese isiklikud tõekspidamised. Moraalinormide kujundamisel on olnud suur osa kultuuril ning usunditel.

Korporatiivseteks normideks võib nimetada neid käitumisreegleid, mille on moodustunud mingisugune ühiskondlik organisatsioon. See on liikmete käitumise ja suhtlemise reguleerimiseks nii organisatsiooni sees kui ka teiste organisatsioonidega.

Õigusnorm on õiguslikult kehtiv norm. Õiguslik kehtivus koosneb juriidilisest, sotsioloogilisest ja õigusfilosoofilisest elemendist. Üks norm kehtib õiguslikult, kui see on juriidiliselt korrektselt (st pädevus-, menetlus- ja vormireegleid järgides) kehtestatud, seda valdavalt järgitakse ja selle mittejärgimist sanktsioneeritakse ning see ei ole ebaõiglane. (Ernits, 2010)

Sotsiaalsed normid jagunevad isiklikeks ja sotsiaalseteks normideks. Kuigi võib tunduda mõttekas eristada isikliku ja sotsiaalsete normide mõju, on sellise vahetegemise vajadus

kaheldav, kuna isiklikud ja sotsiaalsed on omavahel seotud. Isiklikud normid (st need mis põhinevad kellegi isiklikel standarditel mis on „õige“ ja „vale“ käitumine) on sotsialiseerumise produktiks ja tõenäoliselt mõjutatud nendest sotsiaalsetest normidest, mis kehtivad selles grupis kuhu isik kuulub. (Onu & Oats, 2014, p. 6)

On ilmselge, et kõige rohkem on inimesed mõjutatud oma lähedastest inimestest. Nende lähikonna käitumismudelid panevad ka neid nii käituma, nagu seda teevad nende lähedased. Kuna inimesed soovivad saada oma tegude eest heakskiitu, käitutakse tihti nii, nagu ühiskonnas tavaks on.

Sotsiaalsed normid mõjutavad rohkem neid ühiskonna gruppe, kus toimub omavaheline kommunikatsioon ehk suhtlemine. Suhtlemine täidab mitmeid funktsioone: ühest küljest, suhtlemise käigus grupi liikmed võivad selgitada, tutvustada enda sotsiaalseid norme ja kehtestada need enda grupis, teisest küljest saavad nad verbaalse kindluse, et teised grupi liikmeid järgivad samuti neid norme (Onu & Oats, 2014, p. 12).

Sotsiaalsed normid on kirjeldatud, kui tekkivad reeglid või käitumuslikud seaduspärasused, mis tekivad kollektiivse tegutsemise käigus. Näiteks omandiõigus – tehakse kindlaks, milline rühma liige saab teha toitu, milline koguda esemeid, mida üldse luua või kellega nad võivad abielluda. (Anomaly & Brennan, 2014, p. 263)

Seaduse all mõtleme me õigusakti, mis tavaliselt on tagatud sanktsioonidega, mille valitsus on kinnitanud ning kellel on võim nende läbi inimesi karistada. Normide all mõtleme mitteametlikke eeskirju, mis reguleerivad rühmade käitumist. See on määratlus, definitsioon sotsiaalsetele normidele, mille liikmed tunnevad kohustust neid järgida. (Anomaly & Brennan, 2014, p. 264)

Normide järgmine annab inimestele majanduslikult vaatenurgast nii-öelda puhaskasumit. Norme järgides säästetakse aega, luuakse sotsiaalne harmoonia ja rahulolu. Inimesed on väga erinevate harjumustega, paljud teevad asju omamoodi, inimeste eelistused on väga erinevad. Just seetõttu on hea, kui on olemas normid, mis panevad paika ühtse ja kõigile sobivad käitumisreeglid. Kuid mitte kõik sotsiaalsed normid ei tekita tasakaalu. (Anomaly & Brennan, 2014, p. 266)

Sotsiaalseid norme võib vaadata kui üldist õiguskaitse alternatiivi üksikisikute käitumise suunamisel. Sotsiaalseid norme rikkudes, järgnevad sellele tihti tagajärjed. Näiteks sise-sanktsioonid (süütunne, kahetsus) või väliseid õiguslikud ja sotsiaalseid sanktsioonid (tagarääkimine, seltskonnast väljatõukamine). Sisemised sanktsioonid nagu häbi ja süütunne tekivad siis, kui isik tunneb et ta on rikkunud sotsiaalseid norme ning teised on sellest aru saanud ega toeta isiku vale käitumist. (Torgler, et al., 2007, p. 4)

Süü tekib siis, kui isik tunneb seesmiselt, et ta on käitunud valesti ning usub, et ta on rikkunud sotsiaalset normi. Tihti tuntakse seda isegi siis, kui keegi rikkumisest teada ei saa. Ta tunneb et on käitunud ebaõiglaselt ning amoraalselt antud moraali suhtes. Välised sanktsioonid on kulukad ning aega ning ressursse nõudvad. Teatud olukorras saavutavad isegi häbi ja süü sama tulemuse, mis annaksid välised sanktsioonid, kuid seda odavamalt. On usutav, et süütunne ja häbi vähendavad konflikte rühmades. (Anomaly & Brennan, 2014, p. 267)

Seaduse poolt määratud karistused, nagu näiteks vangistus või rahaline kohustus ei pruugi inimesi nii palju mõjutada, kui seda teevad sisemised sanktsioonid. Kuna inimestele on oluline teiste isikute poolehoidu saamine, on süütunne ja häbi märksa suurema mõjuvõimuga. Sotsiaalsed sanktsioonid tähendavad häbistamist ja väiksemad võimalust suhelda inimestega, vähem turvalisust ning kaitset teiste grupi liikmete poolt ja äärmuslikel juhtudel võivad need kaasa tuua ka tervisekahjustusi (stress, depressioon jne). See kõik kahjustab inimese mainet, uhkust ja halvale käitumisele järgnevad kuulujutud. Kuulujutte nimetatakse kui uudishimulikeks normideks. (Torgler, et al., 2007, p. 4)

Inimesi huvitab, kuidas teised käituvad ning kuidas mõtlevad. Samuti on inimestel oma arusaam sellest, kuidas teised inimesed käituma peaksid. Kuulujutud võivad tunduda kui aja raiskamisena ning energia kulutamisena, kuid tegelikult on see teabe jagamine kui väga oluline avalik kaup. See on kui trahv valesti käitumise eest, millest saavad kasu kõik teised grupiliikmed. Informatsioon levib väga kiiresti ning nende juttude läbi mõjutatakse üksteist ning eneselegi teadmata moodustatakse sotsiaalseid norme. Nende käigus arutatakse, milline on lugupidav käitumine ning milline mitte. Seega, kuulujuttudel kui avalikul hüvel on väga oluline ühiskondlik roll. Kuna antud info levib väga lihtsalt ning kiirelt on kuulujutud kasulikud. (Anomaly & Brennan, 2014, p. 268)

Samas on kuulujuttudel ka omad varjuküljed. Kuulujutte on defineeritud kui juttu, mis koosneb teabest selle kohta, kuidas teised on kaldunud kõrvale tavalisest käitumisest. Kui keegi meist erineb, pälvib see teiste inimeste pahameele. Sellega kaasneb ka teisitimõtlejate ühiskonnast mingil määral väljaheitmine. Ehk siis ei soovita suhelda inimestega, kelle tõekspidamised või eelistused on meie, kui tavainimeste omadest erinevad. Siiski ei ole see õige ning tihti ei ole ka kuulujuttudel alust.

Siinkohal on oluline osa autonoomial. Autonoomia saab sellistel juhtudel abiks olla, kohandada erinevaid seadusi nii, et inimesel on usuvabadus, sugulise orientatsiooni vabadus ning et inimesed saaksid ise otsustada, milliseid traditsioone toetada. (Anomaly & Brennan, 2014, p. 280) See on oluline selleks, et kõik saaksid olla võrdsed ning et seadus ei eelistaks üht teisele.

Sotsiaalsetel normidel on ka oma osa maksumaksjate suhtumise kujundamisele. Kirjandusest võib leida huvitavaid teooriaid ratsionaalse maksumaksja mudeli kohta. Üks teooria ütleb seda, et maksumaksjad ei pruugi olla alati huvitatud mitte ainult enda heaolust, vaid ka üleüldisest heaolust. Otsus tehakse olemas olevate teadmiste põhjal, mis teevad selgeks, et maksudest kõrvalehoidumine võib vähendada ka teiste heaolu. Teises teoorias lähtutakse Kanti moraali definitsioonist, et õiglane maks on maks, mida maksumaksja usub olevat õiglane ja mida kõik teised maksumaksjad on nõus maksuma. Seega, valeandmete esitamine toob kaasa ärevuse, süütunde või vähendab maksumaksja enesehinnangut. (Torgler, et al., 2007, p. 4)

Seost sotsiaalsete normide ning maksumoraali vahel, on otsitud ka läbi erinevate uuringute. On tehtud erinevaid sotsiaalsete normidega seotud eksperimente, mis testivad erinevaid strateegiaid leidmaks nende vahelist seost ning mõjutamaks maksumoraali. Üks sellistest põnevatest uuringutest viidi läbi USA-s aastal 1995. Minnesota Department of Revenues viidi läbi maksukohustuse täitmise eksperiment testimaks erinevaid strateegiaid, mis näitaksid seda, kuidas sotsiaalsed normid on maksumoraaliga seotud. Et võrrelda strateegiaid saadeti kahe erineva informatsiooniga sõnumeid sisaldavaid kirje juhuslikult valitud maksumaksjatele. (Wenzel, 2001, p. 5)

Esimese kirja informatsioon sisaldas teavet, mida maksumaksjate rahaga tehakse. Näiteks et üle 30% läheb hariduse toetamiseks, järgmised 18% kulutatakse tervishoiule ja abivajajatele vanuritele ning vaestele. Omavalitsused saavad umbes 12% riigi maksudest, toetades selliseid kohalikke teenuseid nagu näiteks õiguskaitse, parkide korrashoid, lumekoristus, raamatukogud.

Nii et kui maksumaksja ei maksa seda, mida nad võlgnevad, kannatab kogu ühiskond. Teises kirjas räägiti sellest, et vastavalt viimasele avalikule arvamusuuringule, uskusid paljud inimesed, et paljud Minnesotans-i inimesed petavad seoses maksude tasumisega. Siiski ei olnud see õige, ning 93% inimestest esitasid oma maksudeklaratsiooni õigesti ja maksid vabatahtlikult makse. Kuigi mõned maksumaksjad olid raha võlgu, oli selliste maksumaksjate arv väike, kes olid teadlikult petnud. (Wenzel, 2001, p. 6) Peale teise kirja saatmist, olid paljud inimesed ka ise makse tasuma hakanud, esimesest kirjast aga inimesed ennast puudutatuna ei tundnud.

Inimesed teevad oma otsuseid seoses enda kogemuste, hoiakute ja vaadetega. Kui inimese lähikondlased leiavad, et maksude tasumine on oluline, arvab üldjuhul seda ka isik ise. Inimesed on mõjutatavad ning kui keegi peaks neile selgeks tegema, et makse ei pea maksma ning suurem osa inimestest seda ei tee, siis sätestab ka tema oma hoiakud ümber ning jätab maksud tasumata. Seetõttu on oluline ühiskonnale teadvustada, kui oluline on maksukuulekas käitumine. Sest seni, kuni inimesed usuvad, et teised järgivad ausalt maksuseadusi, on vähe tõenäoline, et nad ise petavad.

Kokkuvõtlikult ei saa ühiskond toimida ilma inimeste poolt aktsepteeritud käitumisnormideta. Käitumisnormid on kujunenud läbi ajaloo ning peegeldavad endast seda, mis on hea ning mis on halb. Neid norme tuntakse kui sotsiaalseid norme. Sotsiaalsed normid jagunevad õigusnormideks ning õigusvälisteks normideks. Õigusnormid on seadused ning need garanteeritakse riigi poolt sunnivahenditega. Õigusvälisteks normideks on näiteks tava-, moraali-, ja religiooninormid. Ühiskonnal ja seal kujunenud normidel on suur mõju inimeste mõtlemisele ja käitumisele. Omavahel suheldes jagavad inimesed oma mõtteid ning emotsioone, mille käigus tehakse kindlaks mis on õige ning mis väär. Inimesed soovivad kuuluda gruppi ning sealjuures olla ka aus ja hea ühiskonna liige. Nad üritavad käituda nii, nagu ühiskond ning nende lähikondlased heaks kiidavad. Kui inimene rikub sotsiaalseid norme, järgnevad sellele sisemised sanktsioonid, nagu süütunne ja kahetsus või välised sanktsioonid, nagu näiteks kuulujutud ja välja arvamine seltskonnast. Seetõttu omavad sotsiaalsed normid mõju ka maksumoraalile. Kui ühiskond väärtustab ausat maksude tasumist, täidavad seda moraalist tulenevat kohustust kõik selle liikmed.

2.2. Sotsiaalsete normide mõju Lääne-Virumaa füüsilistest isikutest ettevõtjate maksude tasumise valmidusele

Inimeste käitumisi mõjutavad nii sisemised kui välimised tegurid. Tihti mõjutavad välised tegurid maksumaksjaid rohkem, kui ise arvatagi osatakse. Maksumaksja, seega ka ettevõtja maksumoraali mõjutab suuresti asjaolu, et teda ümbritsevad teised kodanikud ning ta kuulub ühiskonda kui tervikusse. Seetõttu mõjutavad eeldatavasti ühes maakonnas tegutsevad ettevõtjad üksteise maksumoraali.

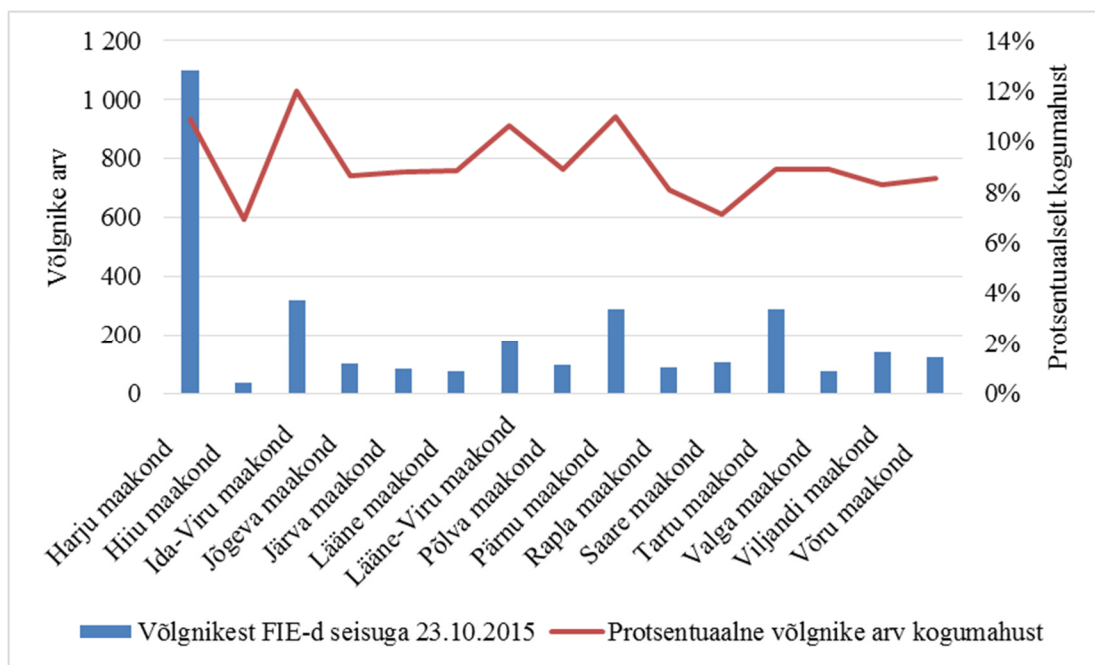
Eestis oli 23.10.2015 seisuga 31 372 füüsilist isikust ettevõtjat, kellest 3105 oli riigile võlgu. Lääne-Virumaal oli sama kuupäeva seisuga registreeritud 1690 füüsilisest isikust ettevõtjat, kellest võlas oli 180 (vt tabel 1). Seega moodustasid võlgnikest FIE-d 10,7% kõikidest registreeritud FIE-dest (vt joonis 1). Eesti keskmine võlgnike protsent on MTA andmetel 9,10%. See näitab seda, et Lääne-Virumaa registreeritud FIE-del on maksude tasumise valmidus Eesti keskmisest madalam.

Tabel 1. Füüsilisest isikutest ettevõtjad maakondade lõikes seisuga 23.10.2015 (MTA statistika; autori arvutused)

Maakond	FIE-de arv kokku	Neist võlas
Harju maakond	9 999	1 099
Hiiu maakond	519	36
Ida-Viru maakond	2 681	321
Jõgeva maakond	1 182	102
Järva maakond	946	83
Lääne maakond	868	77
Lääne-Viru maakond	1 690	180
Põlva maakond	1 086	97
Pärnu maakond	2 587	287
Rapla maakond	1 084	88
Saare maakond	1 488	106
Tartu maakond	3 228	287
Valga maakond	870	77
Viljandi maakond	1 685	140
Võru maakond	1 459	125

MTA 2014-nda aasta kokkuvõtte tulemusena oli Lääne-Viru maakonna aadressil registreeritud FIE-de keskmine positiivne ettevõtlustulem 4643 eurot, mis oli 17% Eesti keskmisest kõrgem. Kõrgem ettevõtlustulem oli vaid Järva maakonnas. (Kuuse, 2015) See viitab sellele, et makseraskustes Lääne-Virumaa FIE-d olla ei tohiks. Antud olukorda saaks samuti seostada madala maksumoraaliga.

Jooniselt (vt joonis 1) on näha, et kõige rohkem on protsentuaalselt võlgnike Ida-Virumaal. Ida-Virumaale järgnevad Pärnu maakond, Harju maakond ning Lääne-Virumaa maakond. Kui nende nelja maakonna keskmine võlglaste protsent ulatub üle 10,5, siis teistest maakondadest on kõige kõrgem 8,9 %.

Joonis 1. Võlgnikest FIE-d maakondade lõikes 23.10.2015 seisuga (MTA statistika; autori koostatud)

Analüüsid Lääne-Virumaa füüsilistest isikutest ettevõtjate maksumoraali viimase kahe aasta jooksul on näha, et kuigi 2015-nda aasta andmed pole lõplikud, on FIDEK-i esitajaid juba praeguse seisuga rohkem, kui seda oli aastal 2014 (vt tabel 2). Sellest võib järeldada, et FIE-de maksumoraal on tõusujärgus. Siiski on suur hulk FIE-sid, kes FIDEK-it õigel ajal või siis üldse ei esita.

Tabel 2. Lääne-Virumaa füüsilistest isikutest ettevõtjate FIDEK-i esitamised aastatel 2014/2015 (MTA statistika; autori arvutused).

	2014	2015
Registreeritud FIE-d	2111	1934
Esitas FIDEK-i	1832	1732
%	87%	90%
Esitamata jättis	45	91
%	2%	5%
Esitas tähtajast hiljem	234	111
%	11%	6%
Jättis esitamata	279	202
%	13%	10%

Et saada paremat ülevaadet, milline on Lääne-Virumaa füüsilistest isikutest ettevõtjate maksevalmidus ning kuidas mõjutavad nende motivatsiooni ühiskond ning sotsiaalsed normid (nii õigusnormid kui ka õigusvälised normid), peeti vajalikuks teostada uuring.

Uurimus viidi läbi kasutades kvalitatiivset ja kvantitatiivset uurimismeetodit. Kvalitatiivne uurimismeetod võimaldab teemat uurida detailselt ning annab hiljem hea ülevaate. Andmete kogumismeetodina kasutati ekspertide hinnanguid ning poolstruktureeritud intervjuusid. Sõnalise suhtlemise kaudu saab küsida täpsustavaid küsimusi, näha inimese reageeringut ning olekut. Samuti on intervjuud detailsemad ning informatiivsemad.

Uurimuse valimi moodustasid Lääne-Virumaal registreeritud füüsilistest isikutest ettevõtjad, MTA ametnik ning Lääne-Virumaa Ettevõtluse Arendamise Sihtasutuse töötaja.

Esmalt planeeriti läbi viia Lääne-Virumaal registreeritud füüsilistest isikutest ettevõtjate seas küsitlusuuringu. Andmed FIE-de kohta saadi Äriregistri teabenõude alusel. Küsitlus saadeti 75-le FIE-le, kuid sellele ei vastanud mitte keegi. See näitas seda, et maksude teemal avalikult suhelda ei soovita. Veel vähem tahetakse avaldada oma seisukohti ning kogemusi. Sellele järgnevalt otsustati läbi viia intervjuud. Sooviti uuringusse kaasata võimalikult erinevates valdkondades tegutsevaid FIE-sid, kelle valdkonnas toimub palju sularaha tehinguid. Mida rohkem liigub sularaha, seda lihtsam on oma ettevõtlusest saadud tulu mitte näidata ning riiki petta. Antud teemal olid nõus intervjuud andma kolm FIE-t, kellest üks oli iluvaldkonnas, teine ehitusvaldkonnas tegutsev ning viimane taksojuht.

Peatükis analüüsitakse läbiviidud intervjuusid, mis viidi läbi ajavahemikul 12.03-19.04.2016. Intervjuueeritavateks olid kolm Lääne-Virumaa FIE-t, MTA ekspert ning endine Ettevõtluse Arendamise Sihtasutuse (edaspidi EAS) töötaja. Analüüsis on valikuliselt välja toodud uurimuses osalenute arvamusi, selgitusi ja põhjendusi.

Jooniselt ning tabelite analüüsimisest saab järeldada, et Lääne-Virumaa FIE-del on suhteliselt madal maksumoraal. Seda kinnitavad ka esimese intervjuu küsimuse vastused. Küsides, kuidas hindavad intervjuueeritavad oma maksude tasumise valmidust, ei hinnanud ükski vastanud FIE oma maksumoraali 10 palli skaalal üle seitsme. Vastused jäid kolme ja seitsme vahemikku. See näitab seda, et neil on keskmine, kuid pigem madal motivatsioon makse maksta.

Kõrgeim maksuvõlgaste hulk on Ida-Virumaal (vt joonis 1). Kuna Lääne-Virumaa on Ida-Virumaa naabriks, võib oletada, et sellel on ka omavaheline seos. Üks intervjuueeritavatest FIE-dest (taksojuht) oli pärit Ida-Virumaalt, Lääne-Virumaal tegutses ta viimased kolm aastat. Paludes hinnata oma maksumoraali 10 palli skaalal, andis tema vastanutest kõige madalama hinnangu enda moraalile. Ida poolsele mõjutusele viitas ka endine EAS-i töötaja. Tema sõnul ja kogemuste põhjal ei ole Ida-Virumaal head maksukultuuri. Kuna oleme Ida-Virumaale väga lähedal, omab see tema sõnul mõju Lääne-Virumaa inimeste maksumoraalile.

Taksojuhi sõnul on Ida-Virumaal suhtumine maksudesse natuke teine, kui seda on Lääne-Virumaal. Lääne-Virumaa taksojuhid deklareerivad oma tulu suuremal määral. Tema sõnul tegutsevad siin ausamad ettevõtjad, kes sularahaga tehinguid tehes, märgivad üldjuhul üles kõik tehtud sõidud. Ise ta aga enda sõnul nii aus ei ole. Ta ütles, et taksojuhina on väga lihtne oma tulusid varjata. Eriti sellepärast, et temal isiklikult toimuvad kõik tehingud sularahas. Hiljem tunnistas ta aga seda, et viimastel aastatel on ta siiski hakanud tegutsema ausamalt. Selle põhjal saab järeldada, et ühiskonna hoiakutel on mõju üksikisiku otsustusprotsessile.

Öeldakse, et inimesed maksavad makse seni kuni nad usuvad, et see on sotsiaalne norm. Kõik vastanud FIE-d tunnistasid, et nende tutvusringkonnas on inimesi, kes makse ausalt ei deklareeri. Vastajad ei näinud probleemi selles, et nende lähikondlased oma tulusid ei deklareeri ning makse ei maksa. See tõestab seda, et inimesed ei usu, et maksude tasumine on sotsiaalne norm. Seetõttu on ka nende enda maksumoraal madal.

Üheks oluliseks maksumoraali mõjutajaks on religioon. Usk millessegi võib takistada ebaseaduslikku käitumist, sest ta on sanktsioonide süsteem, mis teeb oma seadusi ning toetab sotsiaalseid väärtusi (Torgler, 2006, p. 83). Erinevatest uuringutes on välja tulnud see, et kui inimene pooldab mingit usku, on tema moraal kõrgem. 2011-nda aasta rahvaloenduste andmete põhjal on Lääne-Virumaal usklikke alla 30% rahvastikust. Andmete järgi on Lääne-Virumaa 15-st maakonnast usklikute arvult 12-nes ehk kolmes maakonnas on veel vähem usklikuid protsentuaalselt, kui seda on Lääne-Virumaal. (Statistikaamet, 2011) Mida rohkem on maakonnas usklikke, seda kõrgem peaks olema selle mõjutuse läbi ka maksumoraal. Uurides, millised on intervjueeritavate suhted usuga ütles kolmest kaks vastanut, et nemad ei ole usklikud ning kirikus ei käi. Üks FIE ütles, et tema külastab kirikut mõne korra aastas, austab usku, kuid 100% usklikuks tema end otseselt ei nimetaks. Kõigist vastanutest hindas tema aga oma maksumoraali kõige kõrgemaks. See viitab sellele, et religioonil on seos maksumoraaliga.

Väga aktuaalne teema on ka ümbrikupalga maksmine. Küsimusele, kuidas suhtuvad FIE-d ümbrikupalka, vastasid kõik FIE-d, et nemad mõistavad neid inimesi, kes ümbrikupalka saavad. See näitab seda, et ühiskonnas on normiks ümbrikupalga maksmine. Selle maksmine viitab samuti madalale maksumoraalile. Iluvaldkonnas tegutsev FIE selgitas oma vastust väga põhjendatult. *„Igal põhjusel on tagajärg - see on üks tagajärgedest. Eesti riik soosib seda, et inimesed saavad naeruväärset palka - mis jääb siis üle? Väike ettevõtte peab hullult makse maksma, et firmat ära elatada, siis tal ei jäägi muud üle, kui maksta vähem makse, et inimesi üldse tööle tuleks. Väikeettevõtteid tuleks rohkem toetada ja nendega tuleks hästi läbi saada. Inimene ei tule tööle 300 € pärast – ta läheb Eestist minema või siis näitab palka väiksemana. Mina ei pane inimestele seda pahaks. Siinkohal saab ainult süüdistada riigi päid, mitte lihtsaid inimesi.“*

Vastusest selgub veel üks väga olulise asjaolu - suhtumine riigi poliitikasse. Oluline on see, millised on inimeste hoiakud riigi poliitika suhtes. Mida rohkem inimesed riiki usaldavad, seda kõrgem on moraal. Kahjuks on aga ühiskonna suhtumine Eesti riigi poliitikasse pigem halb. Vastanud FIE-d tõid välja selle, et nad ei usalda riiki. Iluvaldkonnas tegutseja põhjendas oma vastust sellega, et tema meelest tuleks rohkem rahva soove kuulata ning arvestama peaks lihtsate inimestega. Seda seetõttu, et enamus Eesti riigist moodustab lihtrahvas. Vastajal on usaldamatus tekkinud läbi Riigikogu tegevuse. Need, kes on sinna valitud, peaksid tema sõnul seisma Eesti riigi lihtrahva eest, aga talle tundub, et nad tahavad ainult palka.

Inimesed näitavad oma toetust riigi poliitikasse suuresti läbi maksude tasumise, kuna see näitab kas nad austavad riiki ning kas nad on riigikogu poolt vastuvõetud otsustega ja õigusnormidega rahul. Kui analüüsida Lääne-Virumaa FIE-de võlgnevuse protsenti ning intervjueeritud FIE-de vastuseid võib tõdeda, et sellel on otsene seos.

Kuna makse kogub maksuhaldur ehk MTA, tuleb uurida ka millised on inimeste hoiakud MTA suhtes. Küsimusele, et millised on olnud FIE-de senised kogemused MTA-ga asjaajamisel, olid vastused väga ühesed. Öeldi, et otseselt negatiivsed ei ole, kuid et neid ei saa nimetada ka positiivseteks. Kuid kõik kolm ütlesid, et nende meelest on MTA-l pigem halb maine ning nemad ei ole veel kuulnud kelleltki, et kellelgi oleks olnud väga head kogemused MTA-ga suhtlemisel. Iluvaldkonnas tegutsev FIE vastas küsimusele: „*see on kurb, et MTA ei tee selle nimel eriti midagi, et oma mainet parandada ja et ennast paremast küljest näidata. Kõik näevad selles oma vaenlast, kes tahab halba. Aga kust ma tean kuhu see maks läheb?*“

Maksuhalduril on väga oluline osa inimeste hoiakute kujundamisel. Kui maksuhalduri ja maksumaksja vahel on head suhted on ka moraal parem. Kuna vastanud FIE-d tõid välja selle, et neil ei ole väga hea suhtumise MTA-sse, põhjendab see nende suhteliselt madalat moraali. MTA-l on väga oluline roll hetkel ettevõtluse tagamisel. Oluline on säilitada ning toetada väikseid ettevõtteid, kui neid pidevalt kontrollida ning pankrotti ajada. Maksu- ja Tolliameti esindaja tõdeb ka ise, et MTA-l ei ole kõige parem maine. Kuid sellega tegeletakse ning üritatakse ühiskonda juurutada, et nad on abilised mitte vaenlased. MTA ekspert tõi ka ühe näite. „*On ühel mehel perefirma, näiteks talufirma. Peremees leiab, et tema töötajad ei pea igaks lõunaks koju sööma sõitma, vaid nad võiksid minu juures talus süüa. Revident tuleb aga kontrollima ning avastab, et töötajad on söönud mitu aastat seal. MKS lubab hetkel tagasi arveldada ehk talumees peab tagant järgi erisoodustuse tagasi maksma. Seejärel läheb ettevõtte pankrotti, sest tal pole selliseid summasid mitte kuskilt võtta. Sellel aga ei ole mõtet – me peame ikka ettevõtteid hoidma ja toetama. Tuleb anda asjakohast infot ning toetada neid oma nõuga.*“

MTA esindaja täheldab seda, et viimasel ajal on hakatud rohkem aru saama, et MTA tegeleb ka nõustamisega. Ta ütleb, et tegutsevad FIE-d käivad tihti abi küsimas. Nad küsivad nõu, kuidas edasi minna. Et kui keegi näiteks sureb, siis soovitakse teada, kuidas käib pärimine. Naised/mehed võtavad ettevõtteid üle. Vastaja lisas, et sellest aastast hakkasid nad töötama uue süsteemi järgi: eesmärgiks vabatahtliku maksukuulekuse suurendamine, kliendipõhine lähenemine. Enam ei saadeta kurjasid kirju, vaid saadetakse teade, et hakkab lähenema

kuupäev, mil saab esitada tuludeklaratsiooni. Küsimusele, kas sellel on ka mõju, vastab ta kindlalt: „*me tahame olla partnerid. Me vihjame, et tähtpäev läheneb. See mõjub. Intressid, trahvid on väiksetele ettevõtjatele liiga suur koormus. Tuleb mõjutada, mitte hävitada. Et tuleks ikka tagada, et ta jätkaks mitte ei paneks uksi kinni.*“

MTA ekspert tõdeb, teenindusel on väga oluline roll maksukultuuri muutmisel. Ta tunnistab, et FIE-de maksumoraal on Lääne-Virumaal madal, tulu näidatakse nii väiksena kui võimalik ning makse makstakse täpselt miinimumi. Uurides nii MTA ekspordilt, kui ka EAS-i endiselt töötajatelt, et miks on maksumoraal nii madal, tõid nad peamiseks põhjuseks madala teadlikkuse. Ka intervjuueeritavate FIE-de vastustest võib selle välja lugeda. Kõik vastanud FIE-d tunnistasid, et nad on oma tulusid varjanud. Küsimusele, miks nad seda teevad vastasid kõik, et nad tunnevad, et annavad riigile palju rohkem, kui vastu saavad. Viimane lause näitab seda, et inimeste teadlikkus on väike. Siinkohal peaks riik peaks pöörama rõhku sellele, et inimesed oleksid teadlikud, mida nende tasutud maksude eest tehakse. See aitab paremini mõista, miks makse kogutakse ning mis summasid riik peab teenuste eest tasuma.

Nii MTA ekspert kui ka endine EAS-i töötaja pöörasid tähelepanu sellele, et maksukultuuri parandamiseks tuleks alustada lastest. EAS-i endine töötaja ütles, et tema on käinud Lääne-Virumaa koolides tunde andmas ning uurinud laste maksualaseid teadmisi. Ta tõdes, et lastel puuduvad teadmised, huvitatus ning tihti nad ei tea, mis on ühe maksu taga (nt mida kujutab endast sotsiaalmaks). Veel vähem oli neil aimu kuidas palkadelt makse arvutatakse. EAS endise töötaja sõnul ei aita see, kui mõnes koolis räägitakse majandusest ning õpetatakse maksualaseid teadmisi, see tuleks viia sisse aineprogrammidesse. Oluline on teha ka laste jaoks asi põnevaks, et neid panna huvi tundma. Sellele juhtis tähelepanu ka MTA esindaja. Tema sõnul peab kultuuri muutmisest alustama koolidest. „*Iga üks tahab omada raha – koolivaheaegadel käib näiteks jäätist müüma. Läheb sinna kuhu pakutakse. Aga et veel kasu saada – siis on vaja deklareerida. Seda aga ei teata, keegi ei räägi sellest. Maksuteadlikkus ei ole hea – koolilastel ei ole maksuteadlikkus piisav. Seetõttu on vaja alustada koolist.*“

Et maksumoraali tõsta tuleb tegeleda pikemajaliste mõjutusteguritega. Oluline on alustada maksumaksjate mõjutamisega võimalikult varakult. Lapsed on Eesti riigi tulevik, paljudest nendest sirguvad tulevased ettevõtjad. Ühe tunni pidamine koolides ei mõjuta lapsi pikemaajaliselt maksukuulekad olema. Tuleks panustada erinevatesse koolitusprogrammidesse. Samuti peaks MTA mõtlema sellele, et pakkuda erinevaid koolitusi

praegustele ettevõtjatele ja ka alustavatele ettevõtjatele. Kui alustavad ettevõtted maksavad juba alguses korrektselt makse, teevad nad seda tõenäoliselt ka hiljem.

Kokkuvõtteks võib kinnitada, et väide, et maksumaksjad suunavad oma maksumoraali vastavalt teiste ühiskonna liikmete käitumisele, kehtib ka Lääne-Virumaal. Sotsiaalsetel normidel ehk õigusnormidel, nagu seadustel ja õigusvälistel normidel, nagu näiteks tavadel, moraalil ja religiooninormil on suur mõju maksumoraali kujundamisele. Mida paremad on suhted maksuhalduri ja inimese vahel, mida rohkem toetatakse õigusnorme ning mida parem on moraalist tulenevalt ühiskonna hoiak maksude tasumisse, seda suurem on ka inimeste ning siinjuures ka ettevõtjate maksumoraal. MTA poolt on oluline suunata tähelepanu pikaajalisele maksukuulekusele, kuna see on tõhusam kui lühiajaline. Samuti tuleb inimeste maksumoraali mõjutamisega alustada võimalikult varakult. Erilist tähelepanu tuleks pöörata alustavatele ettevõtjatele, kuna kui nad juba alguses tasuvad makse korrektselt, teevad nad seda tõenäoliselt ka edaspidi.

KOKKUVÕTE

Maksumoraal on tõenäoliselt üheks olulisemaks mõisteks maksude tasumise juures. Maksude tasumine on väga oluline avaliku sektori toimimiseks. Mida suurem on maksumoraal, seda kõrgem on ka maksukuulekus, mis tähendab seda, et riigile laekub maksude näol rohkem raha. Kuna inimesed maksudest otsest kasu ei saa, mõjutab see neid mitte tasuma makse kohustuslikes määrades. Et raha rohkem laekuks, on vaja sanktsioonide kõrval keskenduda inimestele ja tõsta pigem nende maksumoraali, kui neid karistada. Vabatahtliku maksukuulekuse korral maksab inimene makse hea tahtega ning sellel on oluliselt pikem mõju, kui seda on sunnitud maksukuulekuse puhul.

Lõputöö aktuaalsus seisnes selles, et MTA üheks strateegiliseks eesmärgiks on aastateks 2013-2016 tõsta vabatahtlikku maksukuulekust. Soovitakse muuta ühiskonna hoiakuid, et tõsta ettevõtjate motivatsiooni maksta makse ja panna neid vähem varjama oma ettevõtlustulusid.

Lõputöö uudsus seisnes selles, et senini oli analüüsitud peamiselt maksumoraali mõistet ja mõjutegureid üldiselt, mitte aga sotsiaalsete normide mõju maksumoraalile füüsilistest isikutest ettevõtjate näitel.

Probleemiks oli see, et liiga vähe pööratakse ühiskonnas tähelepanu maksumoraalile maksukuulekuse tagamisel, mis võib kaasa tuua nii maksuvõlglaste kasvu kui ka tulude varjamise.

Lõputöö eesmärgiks oli uurida sotsiaalsete normide mõju maksumoraalile Lääne-Virumaa füüsilistest isikutest ettevõtjate näitel.

Eesmärgi saavutamiseks püstitati neli uurimisülesannet.

Esimeseks uurimisülesandeks oli anda ülevaade maksukuulekuse mõistest ja selle mõjuteguritest. Sisuliselt näitab maksukuulekust inimeste valmisolekut ja tahet makse maksta. Mida suurem on maksukuulekus, seda rohkem tasuvad inimesed makse ausalt ning õigeaegselt. Peamiselt jaotatakse maksukuulekuse mõjutegurid kahte suuremasse gruppi: majanduslikud ning mittemajanduslikud tegurid. Majanduslike tegurite alla kuuluvad poliitika, inimese sissetuleku suurus, maksumäärad ja trahvid. Mittemajanduslike tegurite alla kuulub näiteks

maksumoraal. Palju oleneb ka inimese sotsiaalsest taustast, samas mõjutab maksukuulekust ka inimese ja riigi vaheline suhe. Kui riigiametnikud teevad oma tööd hästi ja suudavad inimesi motiveerida makse ausalt tasuma, tõuseb maksukuulekus.

Teiseks uurimisülesandeks oli anda ülevaade maksumoraali mõistest ja seda mõjutavatest teguritest. Maksumoraal on inimeste motivatsioon makse maksta ning ka maksumaksja kohusetunne oma riigi, ühiskonna või kogukonna ees. Mida kõrgem on inimeste maksumoraal, seda rohkem laekub riigi kassasse maksutulu. Maksumoraali mõjutavad nii majanduslikud (inimese sissetulek) kui ka mitte majanduslikud tegurid (sotsiaalsed normid). Kuna maksumoraal on omakorda aluseks maksukuulekusele, on oluline, et inimeste moraal oleks võimalikult kõrge. Mida suurem see on, seda parem on inimeste maksukuulekus ning seda rohkem laekub avalikkude kulude katteks riigile raha.

Kolmandaks uurimisülesandeks oli anda ülevaade sotsiaalsetest normidest. Sotsiaalsed normid mõjutavad inimeste käitumist ning hoiakuid. Nad jagunevad õiguslikeks ning õigusvälisteks normideks. Õiguslikud normid on seadused, õigusvälised on tava ja moraal. Sotsiaalsed normid on kujunenud läbi aja ja inimeste omavahelise suhtlemise kaudu. On teada, et ühiskonnal on suur mõju inimeste mõtlemisele ja käitumisele. Omavahel suheldes jagavad inimesed oma mõtteid ning emotsioone, mille käigus tehakse kindlaks mis on õige ning mis väär. Inimesed soovivad kuuluda gruppi ning sealjuures olla ka aus ja hea ühiskonna liige. Nad üritavad käituda nii, nagu ühiskond ning nende lähikondlased heaks kiidavad.

Neljandaks uurimisülesandeks oli välja selgitada sotsiaalsete normide mõju Lääne- Virumaa füüsilisest isikust ettevõtjate maksumoraalile. Sotsiaalsetel normidel, nii õiguslikel kui ka õigusvälistel normidel (ehk ühiskonna hoiakutel maksude tasumisse, MTA-sse, riigi poliitikasse ja ka religioonil) on suur mõju Lääne-Virumaa FIE-de maksumoraali kujundamisele. Mida paremad on suhted maksuhalduri ja inimese vahel ning mida parema on ühiskonna hoiak maksude tasumisse, seda suurem on ka inimeste ning siinjuures ka ettevõtjate maksumoraal.

Edaspidi võiks teadustöodes analüüsida Eesti füüsilistest isikutest ettevõtjate maksumoraali, uurida võimalikke ettepanekuid moraaliliseks pikemaajaliseks tõstmiseks ning religiooni seost maksumoraaliga.

SUMMARY

Tax morale is one of the most important concepts of paying taxes. Tax morale is defined as the motivation of citizens to paying taxes. When the tax morale is high, then more money is received by the state.

The title of the diploma thesis is “ The Influence of Social Norms on Tax Morale, Based on the Self-employed Entrepreneurs in Lääne-Virumaa”. The dissertation is written in Estonian and consist of two main chapters which both in turn have two subchapters. The length of the thesis is 43 pages long. The author has used 34 cited sources which include literature as well as different conducted researches.

The actuality of the chosen theme is that the Tax and Customs Board has started to develop ways to raise voluntary tax compliance among taxpayers. Their goal is to boost entrepreneurs’ motivation on paying taxes and reduce their desire to conceal their profits by changing society’s attitude towards this kind of behaviour.

The problem which has occurred is that not enough attention has been paid on tax morale to ensure its compliance. This may bring along further growth in arrears’ and additional covering of one’s profit. As a result, the government will suffer from the loss of income to cover public expenses which may lead to further damage on Public Sector’s wealth.

The purpose of this thesis was to examine the influence of social norms on the bases of the self-employed entrepreneurs in Lääne-Virumaa. To meet the objective of the thesis the author:

1. Provides an overview of the theory of tax compliance and measures to affect tax compliance.
2. Provides an overview of the theory of tax morale and measures to affect tax morale.
3. Provides an overview of the theory of social norms.
4. Figure out the influence of social norms on the readiness of paying taxes among the self-employed entrepreneurs in Lääne-Virumaa.

The author came to a conclusion that the social norms have an effect on the tax morale of the self-employed entrepreneurs in Lääne-Virumaa. The society has a great influence on shaping

the attitude of taxpayers. To increase the received amount of money to cover public expenses, it is important to focus on people rather than enforcing sanctions to raise their tax morale which will ultimately lead to changing the society's overall behaviour towards tax culture. Improving the society's attitude will enhance the voluntary tax compliance which has a more substantial effect than enforced compliance.

VIIDATUD ALLIKATE LOETELU

- Allingham, M. G. & Sandmo, A., 1972. Income Tax Evasion: A Theoretical Analysis. *Journal of Public Economics*, vol 1, pp. 323-338.
- Anomaly, J. & Brennan, G., 2014. *Social norms, the invisible hand, and the law*. University of Queensland Law Journal. 2014, vol 33 Issue 2, pp. 263-283.
- Braithwaite, V., 2002. *Taxing Democracy*. England: Ashgate Publishing Ltd.
- Braithwaite, V., 2009. *Attitudes to tax policy: Politics, self-interest and social values*. Centre for Tax System Integrity, Australian National University.
- Ernits, M., 2010. *Õigusnormi struktuur*. *Õiguskeel*, nr 1, lk 3.
- Feld, L. P. & Frey, B. S., 2001. *Deterrence and Tax Morale: How Tax Administrations and Taxpayers Interact*. OECD Papers, vol 3, no 10.
- Feld, L. P. & Frey, B. S., 2002. *Trust breeds trust: How taxpayers are treated*. *Economics of Governance*, vol 3, pp. 87-99.
- Giachi, S., 2014. *Social Dimensions of Tax Evasion: Trust and Tax Morale in Contemporary Spain*. *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, vol 145, pp. 73-96.
- Hinno, R., 2013. *Maksudeklaratsioonide tähtaegse esitamise kohustuse täitmise mõjutamine Maksu- ja Tolliameti näitel*. Magistritöö, Tartu: Tartu Ülikool.
- Kaugia, S., 2002. *Õigusnormide kohast eri kultuuriruumides*. Riigikogu Toimetised nr 6, lk 69-78.
- Kaugia, S., 2006. *Õigusteadvus: olemus, kujunemine, toimimine. – Õigus ühiskonnas*. Artiklite kogumik, Tartu: Avatar.
- Kaugia, S., 2009. *Sotsiaalsete normide olemusest – Õiguse sotsiaalsest olemusest ja toimest ühiskonnas*. Artiklite kogumik, Tartu: Avatar Holding.
- Kirchler, E., 2007. *The economic psychology of tax behavior*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, p 243.
- Kuuse, T., 2015. *Lääne-Virumaa majandus maksude keeles 2014*. [Võrgumaterjal]
Leitav: <https://www.emta.ee/sites/default/files/kontaktid-ja-ametist/ameti-struktuur->

ulesanded-strateegia/strateegia/strateegiaseminarid/laane-

virumaa_majandus_maksude_keeles_2014.pdf [Kasutatud 01.04.2016].

Lillemets, K., 2007. *Maksumoraal maksukuulekuse mõjutajana*. Riigikogu Toimetised nr 16, lk 73-78.

Lillemets, K., 2009. *Maksumoraal maksukäitumise kujundajana ja selle peamised isikupõhised mõjutegurid*. Riigikogu Toimetised nr 20, lk 71-83.

Liventaal, J., 2000. *Sotsiaalne norm*. [Võrgumaterjal]

Leitav: http://et.oigussotsioloogia.wikia.com/wiki/Sotsiaalne_norm

[Kasutatud 11.04.2016].

Lorvi, T., 2013. *Õigusnormid teiste sotsiaalsete normide seas Euroopas ja teistes kultuuriruumides*. Bakalaureusetöö, Tartu: Tartu Ülikool.

Martinez, L. P., 1994. *Taxes, morals, and legitimacy*. Brigham Young University Law Review, vol 1994, Issue 3, pp. 521-569.

McBarnet, D., 2002. *When Compliance is not the Solution but the Problem: From Changes in Law to Changes in Attitude. – Taxing Democracy*. Aldershot: Ashgate Publishing Ltd.

Nerré, B., 2001. *The Concept of Tax Culture*. Baltimore, MD, USA : University of Hamburg, Germany.

OECD, 2008. *Monitoring Taxpayers' Compliance: A Practical Guide Based on Revenue Body Experience*. [Võrgumaterjal]

Leitav: <http://www.oecd.org/tax/administration/40947920.pdf>

[Kasutatud 4.04.2016].

Onu, D. & Oats, L., 2014. *Social Norms and Tax*. Tax Administration Research Centre (TARC).

Palil, M. R. & Mustapha, A. F., 2011. *The Evolution and Concept of Tax Compliance in Asia and Europe*. Australian Journal of Basic and Applied Sciences, Issue 5, p. 577.

Randlane, K., 2015. *Tax compliance as a system: mapping the field*. International Journal of Public Administration, vol 30, Issue 5, pp. 515-525.

Schmölders, G., 1932. *Steuermoral und Steuerbelastung (reference is to the 2006 edition The Psychology of Money and public finance, Great Britain, Palgrave Macmillan)*. Hamburg, Germany: Vierteljahresschrift Für Steuer- Und Finanzrecht.

Schmölders, G., 2006. *The Psychology of Money and Public Finance*. Palgrave Macmillan.

Statistikaamet, E., 2011. [Võrgumaterjal]

Leitav: <http://pub.stat.ee/px->

[web.2001/Database/Rahvaloendus/REL2011/07Rahvastiku_demograafilised_ja_etno_kultuurilised_naitajad/09Usk/09Usk.asp](http://pub.stat.ee/px-web.2001/Database/Rahvaloendus/REL2011/07Rahvastiku_demograafilised_ja_etno_kultuurilised_naitajad/09Usk/09Usk.asp) [Kasutatud 4.03.2016].

Torgler, B., 2003. *To Evade or Not to Evade: That Is the Question*. *Journal of Socio-Economics*, no 32, pp. 283–302.

Torgler, B., 2006. *The Importance of Faith: Tax morale and Religiosity*. *Journal of Economic Behavior and Organization*.

Torgler, B., 2007. *Tax Compliance and Tax Morale*. Cheltenham, UK, Edward Elgar.

Torgler, B., Schaffner, M. & Macintyre, A., 2007. *Tax Compliance, Tax Morale and Governance Quality*. [Võrgumaterjal]

Leitav: <http://www.crema-research.ch/papers/2007-17.pdf> [Kasutatud 14.11.2015].

Torgler, B. & Schneider, F., 2007. *The Impact of Tax Morale and Institutional Quality on the Shadow Economy*.

Wenzel, M., 2001. *Misperceptions of social norms about tax compliance: a prestudy*. The Australian National University.

LISA. Intervjuu küsimused FIE-dele

1. Kuidas Te hindate oma maksumoraali 1-10 skaalal? Kas hindate oma motivatsiooni pigem kõrgem või madalaks?
1- maksumoraal on väga madal, ei tunne vajadust makse tasuda.
10 - minu sisemine motivatsioon makse maksta on väga kõrge.
2. Millised tegurid panevad Teid makse tasuma? (Näiteks: ühiskondlik sund; maksude tasumisest saadavad hüved: politsei, kiirabi, tuletõrje teenus; kohusetunne; teiste mõjutus jne).
3. Kas olete usklik? (Käite kirikus)
4. Kas olete kunagi proovinud maksude tasumise kohustusest kõrvale hoiduda?
5. Kui Teil tekiks võimalus riiki petta ning mitte deklareerida oma tulu ausalt, kas Te kasutaksite seda võimalust?
6. Kas usaldate Eesti Vabariigi valitsust? Maksu- ja Tolliametit?
7. Millised on olnud Teie senised kogemused Maksu- ja Tolliametiga asja-ajamisel?
8. Kuidas Te end tunnete, kui teie lähikondlased makse ei tasu (Mõjutab see teid kuidagi moodi)? Kas proovite neid mõjutada makse maksma?
9. Ümbrikupalk on väga aktuaalne teema. Milline on Teie suhtumine ümbrikupalga maksmisesse?
10. Kui tihti arutate teiste inimestega maksude teemadel?
11. Mida annab/ ei anna Teile maksude seadusekuulekas tasumine ning ausalt tulu deklareerimine?